

De Nederlander

Botsende idealen rondom in- en uitsluiting van vluchtelingen

Bachelor Thesis 2015-2016

Toon Vos

Susanne Kipp

De Nederlander

Botsende idealen rondom in- en uitsluiting van vluchtelingen

Universiteit Utrecht

Bachelor Thesis Culturele Antropologie

2015-2016

Susanne Kipp 4017633

ikheetsusanne@gmail.com

Toon Vos 3968979

toonzilvervos@hotmail.com

Begeleidster: Sara ten Brinke

Woorden aantal: 21.993

Inhoudsopgave

Dankwoord.....	6
1. Inleiding.....	7
2. Theoretisch kader.....	13
2.1. Identiteit binnen de Culturele Antropologie.....	13
2.2. Nationale identiteit en burgerschap.....	16
2.3. Sociale in- en uitsluiting en de natie-staat.....	19
2.4. In- en uitsluiting van nieuwe minderheden.....	21
3. Context.....	24
4. “De vluchtelingen zijn de crisis niet!”.....	29
4.1. Inleiding.....	29
4.2. Duiding van de situatie.....	30
4.3. Beweegredenen.....	33
4.4. Georganiseerd engagement.....	38
4.5. De aarde kent geen vreemdelingen.....	40
5. Trouble in Paradise.....	44
5.1. Inleiding.....	44
5.2. Duiding situatie en beweegredenen.....	46
5.3. Georganiseerd engagement.....	52
5.4. Identiteit en burgerschap.....	55
6. Conclusie en discussie.....	61
Literatuurlijst.....	67

Dankwoord

Graag willen we onze begeleidster Sara ten Brinke ontzettend bedanken voor haar inhoudelijke en persoonlijke raadgeving vanaf de eerste tot de laatste letter die we op papier hebben gezet. Haar enthousiasme, scherpe geest en behulpzaamheid heeft ons gedurende het hele project geïnspireerd. Ook Leroy Lucas willen we gezamenlijk bedanken voor zijn tijd, openheid en enthousiasme om zijn kennis met ons beiden te delen.

Daarnaast willen we allebei graag onze vrienden en familie bedanken voor hun support tijdens het veldwerk en het schrijven van de thesis. In het bijzonder willen we hen bedanken, omdat ze het mogelijk maakten de vrije tijd die we tijdens het veldwerk hadden ook echt als vrije tijd te ervaren. Utrecht was voor ons beiden een belangrijke veldwerklocatie, maar tevens ons eigen woon- en leefgebied. Zonder onze vrienden en familie was het moeilijker geweest deze twee functies van elkaar te kunnen scheiden.

Susanne Kipp wil de leden van de Internationale Socialisten bedanken voor hun openheid en de mogelijkheid om te kunnen participeren. Haar dank gaat verder uit naar alle andere informanten, zonder hen was dit ten slotte allemaal niet mogelijk geweest. Verder wil Toon Vos de sympathisanten van PEGIDA bedanken, waarvan Henk in het bijzonder. De warmte binnen deze groep mensen steekt schril af tegen het beeld dat er over deze beweging bestaat.

1. Inleiding

Toon Vos en Susanne Kipp

¹In theorie zouden we elkaar moeten zien kunnen staan. Twee onderzoekers in het veld - hetzelfde plein - met tussen hen in een muur bestaande uit vele tientallen ME-agenten en politiepaarden. De escalerende situatie en de voelbare spanning geeft een nieuwe definitie aan de uitdrukking “op een steenworp afstand”. De geschreeuwde leuzen zijn onverstaanbaar. Het enige wat duidelijk is, is dat twee groepen ze naar elkaar roepen. Dat de inhoud niet aankomt doet er eigenlijk ook niet toe. Ondertussen voert de politie te paard charges uit om de afstand tussen de pro- en anti-vluchtelingendemonstranten te vergroten. De enige overeenkomst die wij die middag zagen, was de gemeenschappelijke vijand die men vond in de politie. En dat men boos en gefrustreerd is.

De komst van een grote hoeveelheid vluchtelingen uit het Midden-Oosten sinds 2013 fungeert als een katalysator voor het vergroten van spanningen tussen verschillende groepen binnen de Nederlandse samenleving. Pleinen en raadzalen zijn het toneel voor de “bezorgde burger” geworden. De gepercipieerde urgentie van het probleem heeft verschillende discussies en vormen van sociale en politieke actie tot stand gebracht over de vragen of, waar en hoe vluchtelingen moeten worden opgevangen (NRC 2015). Grenzen, en het stellen van grenzen, staan hierin centraal, aangezien verschillende groepen mensen op verschillende plekken grenzen trekken. Waar deze afbakeningen zich zouden moeten bevinden, is een product van verschillende sociale, politieke en economische factoren en persoonlijke overwegingen. De voorkeur die voortkomt uit deze factoren - de mening van een persoon wat betreft het vluchtelingenthema - gaat over in- of uitsluiting van een nieuwe groep mensen in Nederland. Deze overweging heeft zowel waarde wat betreft het vormen van een mening over de ander (in dit geval vluchtelingen) als waarde wat betreft het definiëren van de eigen identiteit en wat het betekent om burger te zijn in Nederland.

²Burgerschap, identiteit, de natie-staat en aanverwante processen van in- en uitsluiting spelen daarom een belangrijke rol in ons onderzoek. Het belang van deze concepten en de verbanden ertussen leiden we hier in. Het concept natie-staat impliceert een congruentie tussen natie en staat: één groep mensen in één afgebakend territorium. Maar de realiteit is hier natuurlijk ver vandaan (Yuval-Davis 1999, 125). De natie bestaat niet uit een homogene

¹ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

² Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

groep mensen die uitsluitend dezelfde etniciteit, religie of politieke opvattingen delen. Burgers zijn niet langer alleen onderdeel van de natie-staat waarin ze leven, als dit ooit al het geval was. Dit komt door de uitbreidende mobiliteit van personen en ideeën over grenzen (Isin & Turner 2008, 14). Mondialisering kan er voor zorgen dat grenzen tussen groepen meer vervagen, waardoor fundamentele vragen kunnen opkomen over de eigen identiteit en de identiteit van “de Ander” (Appadurai 2006, 5). Dit kan verschillende gevolgen hebben, met zowel in- als uitsluitende werkingen. Aan de ene kant kunnen noties van collectieve identiteit versterkt worden, die verbondenheid en gemeenschappelijkheid binnen de groep impliceren. Daarmee ontstaan er ook sterker afgebakende grenzen, een onderscheidend vermogen van niet-leden en een duidelijke grens tussen binnen en buiten de groep (Brubaker en Cooper 2000, 10). Uitsluitende praktijken kunnen dus het gevolg zijn van het in stand willen houden van een bepaald idee van nationale identiteit. Aan de andere kant vinden er ook insluitende praktijken plaats. Waarom staat het uitsluiten van recent gearriveerde vluchtelingen voor sommige groepen burgers zo centraal, terwijl andere groepen burgers minderheden, zoals vluchtelingen, juist willen verwelkomen en opnemen? De criteria waarmee vluchtelingen worden geduid lijken dan te verschuiven van een etnisch of cultureel karakter naar een frame waarbinnen we allemaal passen: menselijkheid.

³In ons onderzoek kijken wij naar processen van in- en uitsluiting van recent gearriveerde vluchtelingen uit voornamelijk Syrië door Nederlandse burgers. We onderzoeken op welke noties van burgerschap en (nationale) identiteit en identificatie deze processen zijn gebaseerd. Deze maatschappelijke betrokkenheid van Nederlandse burgers, vanaf nu engagement genoemd, zegt veel over percepties van burgerschap en nationale identiteit binnen Nederland. Onze centrale onderzoeksvraag is dan ook: *Hoe wordt burgerschap geconstrueerd door geëngageerde Nederlanders door middel van het in- en uitsluiten van recent gearriveerde vluchtelingen?*

Wij hebben ervoor gekozen om binnen ons onderzoek het woord engagement te gebruiken, omdat het op neutralere wijze de lading dekt van hetgeen wij gaan onderzoeken: maatschappelijke betrokkenheid van burgers. Wij definiëren engagement als het hechten van belang aan een maatschappelijke kwestie. Engagement kan in meer of mindere mate politiek geladen zijn en kan verschillen in intensiteit. Demonstraties kunnen worden gezien als zeer politieke activiteiten. Men heeft een politiek standpunt en uit dit expliciet en publiekelijk, met als doel de politieke en maatschappelijke situatie te beïnvloeden. Een voorbeeld van

³ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

engagement dat minder politiek geladen is, is het inzamelen van kleding voor vluchtelingen. Het primaire doel hiervan is het helpen van mensen. Deze hulp heeft misschien politieke implicaties, maar is geen directe vorm van het uiten van politieke voorkeur of het proberen te beïnvloeden van het politieke systeem.

Er bestaat een grote diversiteit aan standpunten binnen het vluchtelingenthema en de voorgestelde oplossingen. Voor het overzicht binnen ons onderzoek, echter, onderscheiden wij slechts twee groepen. De eerste groep is van mening dat het onze taak is om oorlogsvluchtelingen, die huis en haard hebben moeten achterlaten voor geweld, niet in de kou te laten zitten en hen in Nederland op te nemen. Aan de andere kant is men hiertegen, om bijvoorbeeld economische redenen of door de overtuiging dat de islam en de Nederlandse cultuur niet compatibel zijn.

Het onderzoek heeft een comparatieve opzet, waarbij Toon Vos onderzoek heeft gedaan naar tegenstanders en Susanne Kipp onderzoek heeft gedaan naar voorstanders. Toon Vos heeft demonstraties en activiteiten van PEGIDA Nederland bezocht. Dit is de officiële Nederlandse aftakking van PEGIDA Duitsland (Patriottische Europeanen tegen de Islamisering van het Avondland). PEGIDA Nederland en voorman Edwin Wagenveld onderhouden nauw contact met moederorganisatie PEGIDA Duitsland en andere aftakkingen van PEGIDA. Verder heeft Toon Vos diverse raadsvergaderingen, inspraakmogelijkheden en discussieavonden over het thema bezocht, waar mensen zich uitspraken tegen het huidige asielbeleid en de komst van vluchtelingen.

⁴Susanne Kipp heeft demonstraties in Utrecht en Amsterdam bezocht, die werden georganiseerd door Utrecht Bekent Kleur, Comité 21 maart, individuen en coalities van politieke partijen en maatschappelijke- en activistische organisaties. De Internationale Socialisten organiseerden veel activiteiten met betrekking tot vluchtelingen die Susanne Kipp heeft bijgewoond. Daarnaast heeft Susanne Kipp debat- en informatieavonden van GroenLinks en D66 waar men zich uitsprak over het vluchtelingenbeleid, informatieavonden van Vrijwilligers Centrale Utrecht, een buurtbijeenkomst in Utrecht en andere debatavonden van verschillende initiatiefnemers bijgewoond.

Door onderzoek te doen naar standpunten en beweegredenen van mensen die voor- en tegenbewegingen binnen het vluchtelingendebat vormen, kan er beter (wederzijds) begrip ontstaan van deze verschillende standpunten. Daarom zijn onze onderzoeksresultaten, vanuit de comparatieve onderzoeksaanpak, zeer maatschappelijk relevant. Door meer helderheid te

⁴ Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

creëren wat betreft de standpunten van beide groepen, willen we bijdragen aan het faciliteren van een betere dialoog. Dit bewerkstelligen wij door te kijken naar verschillende noties van burgerschap, (nationale) identiteit en identificatie die ten grondslag liggen aan de beweegredenen voor in- en uitsluiting van vluchtelingen. Naast die verschillende noties, willen we ook juist onderzoeken wat overeenkomsten zijn tussen de onderzoeksgroepen en hun relatie met het maatschappelijke en politieke veld in Nederland. Op theoretisch gebied draagt ons onderzoek bij aan debatten over burgerschap, (nationale) identiteit en identificatie, en processen van in- en uitsluiting. Burgerschap kent verschillende conceptualiseringen. De comparatieve vorm van dit onderzoek stelt ons in staat om uiteen te zetten wat burgerschap betekent voor onze onderzoeksgroepen. Daarbij bestaat er nog weinig (cultureel antropologische) academische literatuur over de huidige situatie van Nederland omtrent het vluchtelingenthema, gezien het recente karakter ervan. Ook de wisselwerking tussen de huidige situatie in Nederland met betrekking tot vluchtelingen en het engagement van Nederlandse burgers is relevant om te bestuderen. Het is in volle gang bezig en wij kunnen door middel van ons veldwerk en theoretische analyse bijdragen aan een beter begrip.

In het veldwerk hebben we verschillende onderzoeksmethoden ingezet. Afhankelijk van de mogelijkheden en de toelaatbaarheid van methoden, hebben we hier individueel invulling aan gegeven. Daar wijden we hier en in de empirische hoofdstukken over uit. Het contact en het opbouwen van *rapport* begon bij Susanne Kipp met informele gesprekken en het meermaals zien van informanten bij demonstraties, debat- en discussieavonden en andere bijeenkomsten. Vervolgens werd het mogelijk om verschillende interviews te houden, variërend van ongestructureerd tot gestructureerd (DeWalt en DeWalt 2011:139). Informanten gaven vrijwel altijd aan geen bezwaar te hebben tegen het opnemen van interviews met behulp van een geluidsrecorder, waardoor Susanne Kipp al haar interviews heeft opgenomen. Het observeren van de aanwezigen, de speeches, leuzen, borden, spandoeken en de sfeer bij demonstraties was een belangrijke methode, omdat het veel inzicht gaf in de standpunten van de demonstranten en hun beweegredenen om de straat op te gaan. Ook de participerende rol was belangrijk. Dit had onder andere betrekking op het actief mee roepen van de leuzen, het dragen van spandoeken en het meehelpen met mobiliseren voor de demonstratie van 19 maart. Hiervoor heeft Susanne Kipp geflyerd samen met informanten, mobilisatievergaderingen bijgewoond en actief meegedacht over strategieën om de demonstratie zo groot mogelijk te maken. Doordat de persoonlijke mening en standpunten van Susanne Kipp, los van de rol als onderzoeker, vaak erg goed aansloten bij die van informanten, voelde zij zich niet bezwaard om ver te gaan met het participeren in het

engagement van haar informanten. Op deze manier was het mogelijk om van ‘binnen uit’ te ervaren wat er allemaal komt kijken bij het organiseren en mobiliseren van politieke activiteit. Het was een uitdaging daarin altijd bewust te blijven van de rol als onderzoeker.

⁵Aan de andere kant van het spectrum, bij de mensen die zich actief verzetten tegen de opname van vluchtelingen en het huidige asielbeleid, heeft Toon Vos dezelfde methodes op een andere manier moeten inzetten. Een van de oorzaken hiervan was het wantrouwen van deze onderzoeksgroep naar de media en ”linkse instituties” zoals universiteiten. Zo speelde observatie tijdens activiteiten een belangrijke rol, maar participatie veel minder in verband met ethische overwegingen. Het niet deelnemen aan bepaalde activiteiten, zoals het scanderen van leuzen tegen de islam of tegen vluchtelingen, is een dergelijke overweging. Participeren aan de anti-vluchtelingenzijde had vooral betrekking op *being there* en geaccepteerd worden. Door met zoveel mogelijk mensen te praten en daaruit te leren over de manier waarop men sprak en de inhoud ervan, werd het mogelijk om als duidelijke buitenstaander een plekje te verdienen binnen de onderzoeksgroep en veel te leren over de manier waarop men over het vluchtelingenthema dacht. Tijdens het opbouwen van *rapport* werd Toon Vos met verschillende ethische dilemma’s geconfronteerd. In sommige contexten leek het vanuit veiligheidsoverwegingen bijvoorbeeld verstandiger om zijn onderzoekersidentiteit tijdelijk verzwegen te houden, of ervoor te zorgen dat ten minste één iemand in een groep ervan wist. Een ander opvallend verschil met de methodologie van Susanne Kipp, en een initiële horde, bestond uit het feit dat de meeste informanten niet wilden dat de semi-gestructureerde interviews werden opgenomen door angst voor misrepresentatie of misbruik van de data. Door aantekeningen te maken en veel verduidelijkings- en samenvattingsvragen te stellen was het uiteindelijk mogelijk om semi-gestructureerde interviews af te nemen die beide partijen tevreden stelde.

⁶Na deze inleiding geven we een uiteenzetting van de theoretische concepten en kaders die we gebruiken voor dit onderzoek. Hierna schetsen we de sociopolitieke context in Nederland. Het regeringsbeleid en relevante gebeurtenissen van de afgelopen decennia die van invloed zijn op de huidige standpunten van de onderzoeksgroepen komen hier aan het licht. Vervolgens komen twee empirische hoofdstukken aan bod, die gebaseerd zijn op de verworven etnografische data uit het veld. Allereerst schrijft Susanne Kipp over voorstanders van de opname van vluchtelingen, wat vervolgd wordt door het hoofdstuk van Toon Vos over tegenstanders van de opname van vluchtelingen. In de conclusie en discussie vergelijken we

⁵ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

⁶ Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

de resultaten met elkaar en zetten we uiteen hoe de empirie zich verhoudt tot de theorie wat betreft identiteit en burgerschap, en in- en uitsluiting. Hieruit concluderen we hoe burgerschap wordt geconstrueerd door geëngageerde Nederlanders door middel van het in- en uitsluiten van recent gearriveerde vluchtelingen.

2. Theoretisch kader

Toon Vos

De manier waarop het vluchtelingenthema in Nederland vorm heeft gekregen, heeft in essentie te maken met identiteit. Zowel de (vermeende) identiteiten van vluchtelingen spelen hierin een rol als de wisselwerking tussen Nederlandse nationale identiteit en voor- en tegenstanders van de opname van de recent gearriveerde vluchtelingen. Grenzen, en het stellen van grenzen, staan centraal binnen deze dynamiek, aangezien verschillende groepen mensen op verschillende plekken grenzen trekken. Waar deze afbakeningen zouden moeten zijn is een product van verschillende sociale, politieke en economische factoren en persoonlijke overwegingen. De voorkeur die voortkomt uit deze factoren - de mening van een persoon wat betreft het vluchtelingenthema - gaat over de in- of uitsluiting van een nieuwe groep mensen in Nederland. Deze overweging heeft zowel waarde wat betreft het vormen van een mening over de ander (in dit geval vluchtelingen) als het waarde heeft wat betreft het definiëren en limiteren van de eigen (nationale) identiteit en wat het betekent om burger te zijn in Nederland. Hoe identiteit en identiteitsvorming, nationale identiteit en burgerschap en in- en uitsluiting van (nieuwe) minderheden samenhangen zal verder uiteengezet worden in het volgende theoretisch kader.

2.1. Identiteit binnen de Culturele Antropologie

Toon Vos

Brubaker en Cooper (2000, 10) maken onderscheid tussen een sterk en zwak begrip van identiteit: een dichotomie die in de literatuur over identiteit doorgaans uiteengezet wordt als de essentialistische/primordialistische benadering tegenover de constructivistische benadering. De auteurs stellen dat een sterk begrip van identiteit voortkomt uit een serie problematische aannames, die dicteren dat alle individuen en groepen een identiteit bezitten of willen verwerven, hoewel ze zich hier niet bewust van hoeven te zijn. Hier voegen ze aan toe dat sterke noties van gedeelde identiteit zorgen voor een grotere homogeniteit binnen een groep en sterker afgebakende grenzen (Brubaker & Cooper 2000, 10). Binnen deze conceptie wordt identiteit bijna als een onderdeel van het menselijk fenotype gezien. Het zwakke begrip daarentegen ziet identiteit als “multiple, unstable, in flux, contingent, fragmented, constructed, negotiated, and so on” (Brubaker & Cooper 2000, 11) en focust zich op de totstandkoming van identiteit. Zoals te verwachten valt bestaat er tussen de twee uitersten een

continuüm waar verschillende auteurs een standpunt op hebben ingenomen (Anderson 2006, Brown 1998, Brubaker en Cooper 2000, Smith 1991, Tajfel en Turner 1978).

Identiteit is een inherent sociaal begrip dat ontstaat uit menselijke interactie en het behoren tot een bepaalde groep (en niet bij een andere). Aan de hand van verschillende experimenten articuleerden Tajfel en Turner (1978) de zogenaamde “sociale identiteitstheorie”. Sociale identiteit impliceert hierin dat een deel van iemands identiteit wordt gevormd doordat deze persoon lid is van een sociale groep en dat men hier verder (emotionele) waarde aan hecht (*in* Taylor en Moghaddam 1987, 60). Taylor en Moghaddam voegen hieraan toe dat mensen streven naar het hebben van een *positieve* sociale identiteit, wat betekent dat zij de groep waarmee zij zich verbonden voelen als superieur en anders zien vergeleken met andere (vergelijkbare) groepen (1987, 60).

Verder zetten Tajfel en collega’s het zogenaamde minimale groepsexperiment op om na te gaan wat de minimale condities zouden zijn om individuen aan te sporen tot intergroepsdifferentiatie: hoe snel zijn mensen geneigd om onderscheid te maken tussen *wij* en *zij* (1987, 67)? Ze kwamen tot de conclusie dat er niet meer nodig is dan één “triviaal” criterium waar op kan worden voortgeborduurd door groepen. “Triviaal” is echter geen synoniem voor betekenisloos. Taylor en Moghaddam stellen dat mensen geneigd zijn om belang te hechten aan zulke “triviale” distincties en de focus op deze distincties te overdrijven “to achieve a clearer and more meaningful basis upon which to differentiate between themselves and others” (1987, 72). Sociale identificatie en differentiatie zijn binnen dit gedachtegoed gereedschappen die gebruikt worden voor het creëren van een unieke identiteit en een goede sociale positie binnen een wereld die opgebouwd is uit sociale groepen.

Deze toevoeging van Taylor en Moghaddam biedt ons een meer genuanceerde visie over de oorzaken van intergroepsdifferentiatie: hoe kunnen we de grenzen die het sociale leven afbakenen en zoveel betekenis geven bagatelliseren als triviaal? Brubaker en Cooper gaan hier nog verder op in en uiten hun ontevredenheid wat betreft het gebrek aan nuance en duidelijkheid rondom het begrip “identiteit” en de zeer invloedrijke rol van het constructivistische discours binnen de academie:

If it is anywhere, it is nowhere. If it is fluid, how can we understand the ways in which self-understandings may harden, congeal, and crystallize? If it is constructed, how can we understand the sometimes coercive force of external identifications? If it is multiple, how do we understand the terrible singularity that is often striven for - and sometimes realized - by politicians seeking to

transform mere categories into unitary and exclusive groups? (Brubaker en Cooper 2000, 1).

In andere woorden vragen ze de lezer hoe dergelijke “triviale” distincties die het voorlopige product zijn van een fluïde proces van het vormen van identiteit en grenzen in de praktijk zo rigide en betekenisvol lijken, en zoveel invloed uitoefenen op het dagelijks leven van de mens. In de context van dit onderzoek wordt er gefocust op de verdeeldheid wat betreft de opname van vluchtelingen in Nederland. Bepaalde groepen dragen bijvoorbeeld aan dat iemand geen *echte* Nederlander kan zijn op basis van afkomst. Een dergelijke, ogenschijnlijk triviale, distinctie is op dat moment zeer betekenisvol en kan verstrekkende gevolgen hebben en in sommige gevallen zelfs tot discriminatie leiden. Men neemt in een dergelijke situatie het recht in handen om een essentialistische uitspraak te doen over iemands identiteit en doet dit op basis van een specifiek criterium.

Brubaker en Cooper stellen dat het constructivisme nooit echt heeft kunnen ontsnappen aan een tenminste deels essentialistische invulling, simpelweg door de essentialistische connotatie die het begrip identiteit in zich draagt (Brubaker en Cooper 2000, 6). Termen als etniciteit claimen iets te zeggen over *wie we zijn*. Hoewel dit misschien veranderlijk is - identiteit als product van een soort van onderhandeling tussen individu, groep en omgeving - ontsnappen we niet aan het fotografische karakter van het beschrijven van identiteit. Het is daarom van belang te erkennen dat er per definitie een wisselwerking tussen de harde en zachte concepties van identiteit plaatsvindt, wat deels kan verklaren waarom identiteit zo vaak op een essentialistische manier wordt behandeld, terwijl er tegelijkertijd wordt gesteld dat het een product is van constructivistische dynamieken.

Ook op nationaal niveau vindt er een zekere scheiding plaats tussen *wij* (mensen die behoren tot de Nederlandse natie) en *zij* (mensen die niet behoren tot de Nederlandse natie). Hoewel nationale identiteit zonder twijfel passief en/of actief geconstrueerd is, is de sociale realiteit die erdoor bewerkstelligd wordt onontkoombaar. Een stressor, in dit geval de aankomst van vluchtelingen in Nederland, kan de focus op hoe identiteit wordt geduid verschuiven. Zo kan men in een essentialistische lijn het afgebakende en rigide karakter van nationale identiteit benadrukken: identiteit hangt in dit geval sterk samen met de grenzen van de natie-staat. Aan de andere kant kan men ook meer focussen op de constructivistische eigenschappen van identiteit, waardoor grenzen versoepelen en het begrip van nationale identiteit minder monolithisch wordt. Beiden begrippen spelen een rol in de totstandkoming van (nationale) identiteit en identificatie en kunnen bewust of onbewust een rol toebedeeld

krijgen in dit proces. Op die manier wordt de relatie tussen mens en omgeving gedefinieerd, wat er vervolgens voor zorgt of men ergens wel of niet bij hoort, en hoe men anderen als lid of geen lid van de gemeenschap duidt.

2.2. Nationale identiteit en burgerschap

Susanne Kipp

De standpunten, argumenten en beweegredenen van voor- en tegenstanders van de opname van recent gearriveerde vluchtelingen vinden bewust en/of onbewust hun wortels in hoe er gedacht wordt over de betekenis en notie van Nederlandse nationale identiteit, Nederlands burgerschap en het Nederlandse volk. Om tot deze wortels te komen zullen we dus een uitgebreider begrip moeten krijgen van nationale identiteit en burgerschap.

Om te kunnen begrijpen wat nationale identiteit inhoudt, moeten we ons eerst afvragen wat een natie is. Anderson (2006, 6) beschouwt de natie als een *imagined community*, die zowel gelimiteerd als soeverein wordt voorgesteld. Anderson gebruikt het woord *imagined* omdat niet alle leden elkaar kennen of ooit zullen leren kennen, maar desondanks leeft het beeld van hun gemeenschap in de gedachten van ieder. Een natie is gelimiteerd, zelfs de grootste naties zullen denkbeeldige grenzen hebben. Buiten die denkbeeldige grenzen liggen weer andere naties. De natie wordt gezien als een *community*, een gemeenschap, omdat de natie voorgesteld wordt met het hebben van een diepe, horizontale kameraadschap, ondanks de eigenlijke ongelijkheid en uitbuiting die voor kunnen komen binnen de gemeenschap (2006, 7). De *imagined community* voelt zich dus op verschillende manieren verbonden en stelt zich voor verschillende zaken te delen binnen de gemeenschap, zoals ook een nationale identiteit. Smith (1991, 14) geeft ook een mogelijke definitie van de natie. Volgens hem is de natie:

A named human population sharing a historic territory, common myths and historical memories, a mass, public culture, a common economy and common legal rights and duties for all members.

Als we naties op deze manier benaderen, accepteren we inherent het feit dat naties gebonden territoriale eenheden zijn en dat de leden eenzelfde culturele achtergrond en nationale identiteit delen. Smith (1991) geeft aan dat dit als het ware een ideaalbeeld is van nationale identiteit, maar ook een problematisch ideaalbeeld. Ook Brubaker en Cooper (2000, 10)

beargumenteren dat de aanname dat identiteit iets is dat alle groepen (etnische of nationale) hebben, of behoren te hebben problematisch is. Sterke noties van collectieve identiteit impliceren namelijk sterke noties van groepsverbondenheid en homogeniteit. Ze impliceren een hoge mate van *groupness*, één “identiteit” of gelijkheid onder de leden van de groep, en een sterk onderscheidend vermogen van niet-leden, een duidelijke grens tussen binnen en buiten (2000, 10). Ook Anderson (2006) lijkt zich hierbij aan te sluiten met zijn beschouwing van de natie als een *imagined community* die een gemeenschap lijkt te vormen met denkbeeldige grenzen, zoals hierboven beschreven.

Wat de auteurs dus gemeen hebben en waar wij ons dan ook bij aansluiten, is dat ze uitleggen dat door aan te nemen dat er homogeniteit, verbondenheid en een gedeelde culturele achtergrond binnen een groep of natie is waar de nadruk op ligt, er scherpe denkbeeldige grenzen worden gecreëerd waardoor er uitsluiting ontstaat. Dit kan een bron van instabiliteit en conflict zijn. Dit onderscheidend vermogen van groepsidentiteit en het vormen van grenzen tussen binnen en buiten de groep, oftewel in- en uitsluiting, zal nog uitgebreid aan bod komen in andere paragrafen. Zoals duidelijk moge zijn is het dus problematisch om te stellen dat natie en staat een coherent geheel vormen. Daarom is het raadzaam om te kijken naar de manier waarop mensen verbonden zijn met de staat en/of andere territoriale eenheden en de implicaties die deze relaties met zich mee brengen.

Het is belangrijk om burgerschap bij deze beschouwing te betrekken. De natie-staat kan namelijk als politieke gemeenschap worden beschouwd, met daarbinnen eenzelfde code van rechten en plichten voor alle leden van de gemeenschap, ofwel de burgers.⁷ Het begrip van burgerschap heeft zich sterk ontwikkeld sinds het opkwam in de academische literatuur. T.H. Marshall definieert burgerschap als het volwaardige lidmaatschap van een individu in een gemeenschap. Burgerschap komt tot uiting in de vorm van de sociale, politieke en civiele rechten en verantwoordelijkheden van leden van een gemeenschap. Yuval-Davis stelt dat Marshall er tevens van uitging dat de grenzen van de burgermaatschappij, natie en de staat overlappen: in zijn ogen bestond burgerschap daarom alleen in relatie tot de natie-staat (Yuval-Davis 1999, 120).⁸ Deze definitie van burgerschap gekoppeld aan de natie-staat, kwam in de loop van de tijd echter steeds meer onder vuur te liggen. Volgens Yuval-Davis (1999, 132) is er een groeiende erkenning dat burgerschap gekoppeld aan de natie-staat schuldig is aan klasse ongelijkheid, genderongelijkheid en rassenongelijkheid.

⁷ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

⁸ Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

Een essentiële factor in de ontwikkeling dat burgers niet langer alleen onderdeel van de natie-staat zijn waarin ze leven, is natuurlijk de uitbreidende mobiliteit van personen en ideeën over grenzen (Isin en Turner 2008, 14). Dit strookt met de begrippen *disembedding*, *acceleration*, *interconnectedness*, *mixing* en *vulnerability* zoals deze uiteen worden gezet door Eriksen wat betreft mondialisering (2007, 8-9). De snelheid van communicatie, transport en mobiliteit wordt steeds groter en verschillende technologische innovaties maken deze zaken eenvoudiger en toegankelijker dan ooit. Hierdoor worden geografische locatie en grenzen minder relevant en verschillende mensen makkelijker met elkaar in contact kunnen komen (Eriksen 2007, 8-9).

Yuval-Davis beargumenteert dat we burgerschap moeten zien als een *multi-layered* construct dat niet gelimiteerd is aan het niveau van de natie-staat (1999, 120). Burgerschap wordt uitgevoerd op verschillende niveaus, namelijk op lokaal, nationaal, staat, etnisch, cross-staat, trans-staat en supra-staat niveau. Burgerschap wordt beïnvloed en is vaak voor een bepaald deel geconstrueerd door relaties met en posities in elk van deze niveaus in zijn specifieke, historische context. Het feit dat burgerschap volgens de traditionele zienswijze rechten, plichten en verantwoordelijkheden van de burger inhoudt, betekent volgens Yuval-Davis (1999) juist dat burgerschap zich niet beperkt tot het natie-staat niveau. Rechten en verantwoordelijkheden kunnen namelijk ook door andere *polities* en *collectivities* (zoals mensenrechten) worden bepaald, die boven natie-staat niveau of juist op lokaal niveau zijn georganiseerd.

Het concept *cosmopolitan citizenship*, oftewel wereldburgerschap, gaat hier dieper op in. Het argument is dat wereldburgerschap een krachtig middel is om burgers de valse veronderstelling, dat het belang van medeburgers (van dezelfde natie-staat) voorrang heeft op de plichten jegens de rest van de mensheid, los te laten (Linklater 1998, 24). Het stelt dus de verplichtingen om te zorgen voor de toekomst van de gehele mensheid centraal. Natie-staten verzuimen of verwaarlozen vaak het zorgen voor “buitenstaanders” (zoals vluchtelingen) en wereldburgerschap wordt dan ook vaak beschouwd als een belangrijke manier om die fundamentele, morele plichten juist te verdedigen (1998, 24).

Burgerschap vormt dus een continuüm (Habermas 1996 in Linklater 1998) waarbij wij ons in het onderzoek aan de ene kant richten op burgerschap dat samenvalt met de grenzen van de natie-staat, en aan de andere kant geldt voor alle inwoners van de aarde in de vorm van wereldburgerschap. Dit leidt namelijk tot verschillende processen van in- en uitsluiting van vluchtelingen. Op deze processen van in- en uitsluiting zullen we in de volgende paragraaf verder ingaan. In de empirische hoofdstukken en in de conclusie en discussie zullen we

uitgebreid ingaan op de betekenis en verschillende niveaus van burgerschap voor de onderzoeksgroepen en opvallende verschillen hiertussen vergelijken en verklaren.

2.3. Sociale in- en uitsluiting en de natie-staat

Toon Vos

De ideeën van Appadurai die hij beschrijft in *Fear of Small Numbers* over het ontstaan van antagonistische gevoelens bij een dominante groep tegenover minderheden en een verlangen van uitsluiting van deze minderheden zijn zeer bruikbaar wat betreft de huidige situatie in Nederland. Zoals Anderson en Smith voor hem, spreekt Appadurai op een vergelijkbare manier over een *national ethnos*. In zijn uiteenzetting hiervan, echter, wijst hij al gelijk naar de gevaren die schuilen achter dit idee. “No modern nation [...] is free of the idea that its national sovereignty is built on some sort of ethnic genius” (Appadurai 2006, 3). Deze gedachte strookt met het verlangen naar een positieve identificatie met een groep als onderdeel van de eerder genoemde sociale identiteitstheorie van Tajfel en Turner (1978). De sociale groep is in dit geval echter grootschalig, behorend tot een afgebakend territorium en voor een deel zelfbeschikkend: een natie. De aanname van soevereiniteit die voortkomt uit een identiteit die als etnisch superieur wordt gezien, gecombineerd met het gegeven dat de mens zich graag positief identificeert met een groep is de crux waar Appadurai op aanstuurt.

Er zijn echter sociale groepen binnen grenzen van staten die als niet tot de natie behorend worden gezien. Of andersom: een sociale groep kan zich identificeren met een andere natie, of juist voornamelijk met zichzelf. In dergelijke gevallen komt de meervoudigheid van identiteit naar voren en valt er te discussiëren over kwesties als verdeelde loyaliteit aan de natie en sociale groep en wat het betekent om burger te zijn (Yuval-Davis 1999, 124, Appadurai 2006). Zoals eerder aangegeven impliceert het concept natie-staat een congruentie tussen natie en staat: één groep in één afgebakend territorium. “The reality, of course, is very far from such a fiction” (Yuval-Davis 1999, 125). De afwezigheid van deze klinische fictie is de context waarbinnen in- en uitsluiting plaats vindt: daar waar ideeën over natie en staat niet overeenkomen met de praktijk.

Holston en Appadurai voeren aan dat een dergelijke disjunctie tot twee reacties kan leiden wanneer men het heeft over burgerschap. Aan de ene kant zijn er inspanningen om burgerschap exclusiever te maken, door de grenzen van “het burgerzijn” aan te scherpen en het bereik ervan te verkleinen. Burgerschap wordt in zulke situaties gezien als iets wat toebehoort aan een bepaalde groep en daarmee dus niet aan “de rest”. Om de nationale

identiteit en zuiver burgerschap in stand te houden wordt uitsluiting als managementsmechanisme ingezet (Holston en Appadurai 1996, 191). Mondialisering en de algehele rommeligheid die ermee gepaard gaat, kan ervoor zorgen dat grenzen tussen groepen vervagen en er fundamentele vragen opkomen over de eigen identiteit en de identiteit van “de ander” (Appadurai 2006, 5). Het zijn juist de minderheden die een meerderheid constant (onbewust) herinneren aan “the small gap which lies between their condition as majorities and the horizon of an unsullied national whole, a pure and untainted national ethnos” (2006, 8).

Naast deze symbolische bedreiging die minderheden kunnen vormen bestaan er ook meer praktische overwegingen om minderheden uit te sluiten, die volgens Tambini voortkomen uit het inherente *collective action problem* dat het concept burgerschap met zich meebrengt: “we are unlikely to contribute to the making of a collective good if we do not believe that we shall be among those who share in it, and that free-riders will be excluded” (Tambini 2001, 209). Minderheden, of nieuwkomers, worden gezien als *free-riders* die minder bijdragen aan het collectieve goed dan zij eruit halen. “Echte burgers” - mensen die onderdeel zijn van de *national ethnos* en voldoen aan de criteria die hiermee gepaard gaan - kunnen zich hier onjuist door bejegend voelen en daarom antagonistische gevoelens tegen minderheden gaan koesteren.

Aan de andere kant zijn er ook inspanningen om burgerschap *inclusiever* te maken. “It aims to reconceive citizenship in supranational and nonlocal terms in which rights are available to individuals regardless of national origins, residence, or place of work.” (Holston & Appadurai 1996, 191). Solidariteit, erkenning, zelfbeschikking en rechtvaardigheid zijn vier waarden van inclusief burgerschap (Kabeer 2005, 3-8).

Zowel de inspanningen om burgerschap exclusiever te maken als inspanningen om burgerschap inclusiever te maken hebben een vergelijkbaar doel, namelijk het herstellen en versterken van burgerschap (Holston en Appadurai 1996, 191). In de praktijk, echter, zijn beide “methoden” zeer beperkt in het behalen van hun doel en brengen ze vaak ongewenste neveneffecten met zich mee (Holston en Appadurai 1996, 191). Het inclusiever of exclusiever willen maken van burgerschap is een belangrijk onderwerp binnen discussies over minderheden, omdat minderheden vragen oproepen over de grenzen en betekenissen van burgerschap. Wanneer er *nieuwe* minderheden gevormd worden, die bijvoorbeeld bestaan uit economische migranten of vluchtelingen, zullen er wederom nieuwe factoren gaan meespelen in de totstandkoming van burgerschap, nationale identiteit en de betekenis ervan. Hier zullen we in de komende paragraaf en de empirische hoofdstukken dieper op ingaan.

2.4. In- en uitsluiting van nieuwe minderheden

Susanne Kipp

Het idee van het bestaan van meerderheids- en minderheidsgroepen wordt sterk geassocieerd met de moderne natie-staat (Appadurai 2006, 50), zoals in de vorige paragraaf ook naar voren is gekomen. Logischerwijs bestaan ze alleen in verhouding tot elkaar: zonder minderheden zou de categorie van meerderheid niet kunnen bestaan, en andersom.

Om wat meer duidelijkheid te creëren over wat nieuwe minderheden zijn en hoe vluchtelingen hier een rol in spelen, gebruiken we de onderscheiding die Pettigrew (1998, 80) hanteert. In de jaren '90 schreef hij over zeven typen van nieuwe minderheden, natuurlijk met de connotatie dat deze typen vage groepen zijn die overlap kennen. Deze zeven typen zijn nog steeds relevant en van toepassing op Nederland. Hij maakt onderscheidt tussen nationale migranten (degene die “naar huis terugkeren”), EU burgers die uit andere EU landen afkomstig zijn, mensen uit ex-kolonies, gerekruteerde gastarbeiders, vluchtelingen en asielzoekers, geaccepteerde illegale immigranten die getolereerd worden zolang ze economisch nuttig zijn en als laatste, afgewezen illegale migranten. Door deze minderheidsgroepen werd burgerschap vaak ervaren als een grote barrière (Pettigrew 1998, 81). Dit lijkt nog steeds het geval te zijn. Tevens beschouwden velen de nieuwe minderheden als *not belonging* - zelfs wanneer het gaat om de 2e of 3e generaties die alleen maar in het nieuwe thuisland hebben gewoond (Pettigrew 1998, 81).

Belonging draait om emotionele hechting, het draait om je “thuis voelen” en om je veilig voelen (Yuval-Davis 2006, 197). Mensen kunnen op veel verschillende manieren ergens “behoren”, zoals bij een bepaalde gender, klasse of natie. We kunnen *belonging* ook bekijken vanuit individuele identificaties en emotionele hechtingen van mensen aan verschillende groeperingen, en we kunnen het beschouwen vanuit ethische en politieke waardesystemen waarmee mensen oordelen over hun *belongings* of over die van anderen (Yuval-Davis 2006, 199). Zoals we hierboven door Pettigrew naar voren hebben laten komen, beschouwen meerderheden nieuwe minderheden als *not belonging*, wat er op neer komt dat mensen nieuwe minderheden hier niet vinden behoren of thuis horen.

Scheepers (2002) onderzoekt de weerstand die er is in Europa tegen immigratie en tegen de aanwezigheid van migranten. Scheepers (2000, 17) kijkt naar een specifiek aspect van uitsluiting: er is weerstand onder Europese burgers tegen het verlenen van burgerrechten aan legaal geadmistriceerde migranten. Dit heeft sociale uitsluiting en sociale non-integratie tot gevolg wat weer kan leiden tot inter-etnische spanningen. Elk sociaal systeem wordt

gekaracteriseerd door competitie over schaarse bronnen (materiaal, macht, status) tussen sociale groepen, zoals etnische groepen (Coser 1956 in Scheepers 2000, 18). Schaarse bronnen zorgen er dus voor dat er competitie om die bronnen is. Dit is zowel *actual* als *perceived* en dit gevoel van competitie is een subjectief waargenomen gevoel van sociaal-economische bedreiging die vijandig, onwenselijk gedrag tegenover *out-groups* kan veroorzaken (Blalock, 1967 in Scheepers 2000:18). Meerderheidsgroepen reageren dus met uitsluiting van etnische minderheidsgroepen vanwege percepties van bedreiging.

Scheepers (2000, 19) kijkt dus naar sociaal-economische posities om uitsluiting van minderheden te verklaren. De sociale groepen die dezelfde sociale posities hebben als etnische minderheidsgroepen kunnen hogere niveaus van etnische competitie ervaren en uiten uitsluiting daarom meer. Hij spreekt dan van groepen met lage inkomens of een laag opleidingsniveau, groepen die handarbeid verrichten en werklozen. Zij zullen meer moeten concurreren met minderheden (om educatie, sociale klasse, inkomen). Om voort te bouwen op de eerder genoemde sociale identiteitstheorie, waaruit bleek dat individuen de noodzaak voelen om hun groep als superieur te beschouwen ten opzichte van andere groepen, betrekken we Scheepers' (2000:18) idee van sociale identificatie erbij. Volgens hem worden gunstige, positieve eigenschappen binnen de eigen groep toegepast door het individu op zichzelf via sociale identificatie. Daarnaast worden negatieve eigenschappen van andere groepen via het proces van sociale contra-identificatie toegepast door het individu op zichzelf, wat eigenlijk neer komt op; "zo ben ik dus niet".

⁹Er zijn echter discoursen waar *belonging* op basis van afkomst geen belangrijke rol wordt toegeschreven. In plaats daarvan streeft men richting *inclusie* op basis van overeenkomsten in plaats van verschillen met nieuwe minderheden, en dan specifiek vluchtelingen en asielzoekers, namelijk de gedeelde menselijke identiteit. In dergelijke discoursen verschuift de nadruk die ligt op etniciteit of cultuur naar het belang van de universele, gedeelde menselijkheid. Op die manier wordt er een beroep gedaan op de menselijke solidariteit en wordt het als een zowel individuele als nationale verantwoordelijkheid gezien om mensen in nood te helpen (Mummery & Rodan 2007, 351). De volgende observatie van Mummery & Rodan is erg verhelderend wat betreft verschillen tussen inclusieve (humanitarianistische) en exclusieve (protectivistische) methoden: "Whereas proponents of protectivism are concerned primarily with 'them' and their actions—

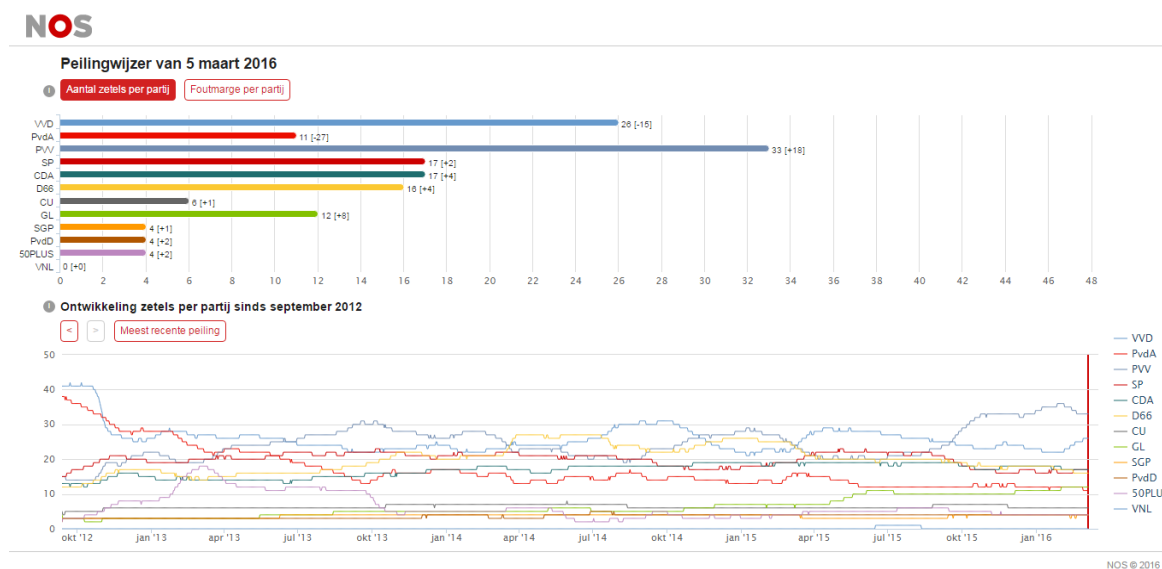
⁹ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

and how they don't conform to our required standard—those promoting humanitarianism have focused their concern on 'us' and our actions" (Mummery & Rodan 2007, 352).

In het volgende hoofdstuk 'Context' zullen we deze processen van identificatie en contra-identificatie zetten in het licht van relevante ontwikkelingen in Nederland.

3. Context

¹⁰Nederland staat in het binnen- en buitenland bekend met de reputatie een zeer tolerante, multiculturele samenleving te zijn (de Zwart 2011, 3). Multiculturalisme houdt in dat intolerantie tegenover andere manier van leven wordt afgekeurd, dat medemenselijkheid gevonden wordt in wat gezien wordt als de ander en dat culturele diversiteit wordt aangemoedigd (Okin 1999, 4). Maar dit vooronderstelde tolerante multiculturalisme en de etno-culturele diversiteit in Nederland worden in toenemende mate geproblematiseerd en zijn ingeruild voor een assimilationistische houding ten aanzien van minderheden, wat veel verbazing wekt in binnen- en buitenland vanwege de eerdere reputatie (de Zwart 2011, 3 en Shadid 2009,1). Shadid merkt op “dat er in Nederland een verschraving merkbaar is van het ideologische spectrum met betrekking tot het draagvlak van culturele diversiteit en de wenselijkheid van multiculturalisme” (Shadid 2009, 1). De Zwart schrijft: “Het multiculturalisme is dood verklaard en anti-migrantenpartijen krijgen veel steun. Het publieke debat over minderheden is verhard en discriminatie op basis van etniciteit en ras komt veelvuldig voor (2011, 2).” De populariteit van Geert Wilders en zijn partij de PVV illustreert dit (zie figuur 1).

Figuur 1 Peilingwijzer van 5 maart 2016: de PVV komt uit op 33 zetels.

¹¹De moord op Theo van Gogh en de nasleep ervan geeft ons een beeld van de manier waarop nationale identiteit en burgerschap zich zijn gaan verhouden tot in- uitsluiting in

¹⁰ Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

¹¹ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

Nederland sinds het begin van de 21e eeuw. Demmers en Mehendale (2010, 57) spreken over het zogenaamde “truth-effect” van de moord op van Gogh, waardoor een tweedeling binnen de Nederlandse maatschappij aan het licht gebracht werd. Het werd als een belangrijk bewijsstuk gezien voor een worsteling tussen “goed” en “kwaad”, tussen “de Nederlander” en “de allochtoon”. Ze stellen dat de gebeurtenis één van de momenten was waarop er in het dominante discours binnen Nederland werd afgestapt van een zachtere aanpak in de beeldvorming en omgang met “niet-Nederlanders”, en moslims in het specifiek, en men richting een hardere en exclusievere benadering neigde. Nederlands beleid werd vervolgens ook steeds meer geformuleerd in termen van verplichtingen van migranten. Ze moesten de taal kennen en over de geschiedenis leren. Ghorashi stelt dat deze hardere aanpak in feite een assimilatiebeleid is, hoewel het niet zo genoemd wordt (2006, 16).

Het geheel had echter niet alleen een grote invloed op de inhoud van de discourses rondom minderheden in Nederland. De manier waarop deze discourses tot stand kwamen veranderde ook: “by 2004, culturalism—the making of normative distinctions based on cultural criteria—was embraced by both Left and Right in Holland” (Demmers en Mehendale 2010, 57). De binaire aard van het tegenover elkaar stellen van de seculiere Nederlander en de religieuze immigrant insinueert tevens een tegenstelling tussen modern en traditioneel. Binnen deze tegenstelling bevinden zich verschillende aannames wat betreft cultuur en moraliteit van beide groepen, onder andere op het gebied van genderverhoudingen en autonomie (de Koning et al. 2011, 47). Op het moment dat een gepercipieerd beeld van cultuur en moraliteit een grotere rol krijgt in het definiëren van burgerschap spreken we over een culturalisering van burgerschap (Mepschen et al. 2010, 964). In het geval van Nederlands burgerschap gaat dit om de eerder genoemde moderne en seculiere waarden die hoog in het vaandel staan. Om te voldoen aan de geculturaliseerde criteria van het Nederlands burgerschap zullen migranten dus zo volledig mogelijk moeten integreren en daarmee eventuele traditionele en religieuze waarden loslaten (de Koning et al. 2011, 36).

De prominentie van en het streven naar multiculturalisme zorgde lang voor een gemarginaliseerde positie van het culturalisme. In de jaren ‘80 was er een zeer politiek correcte traditie wanneer men sprak over minderheden, die voortkwam uit de angst om de culturele diversiteit binnen Nederland te schaden. Problematieken, zoals criminaliteit onder immigranten, werden hierdoor amper besproken (van der Veer 2006).

¹²Maar het Nederlandse multiculturalisme zou met zijn bescherming van minderheden en stimulering van minderheidsculturen, de prikkels weg hebben genomen voor minderheden om te integreren in de Nederlandse cultuur en samenleving, wat ongelijkheid en etnische segregatie tot gevolg heeft gehad (De Zwart 2011, 3). De Zwart (2011) legt uit dat het systeem van etnische categorieën in Nederland onbedoelde gevolgen heeft gehad. De Nederlandse staat heeft een uitgebreid systeem van bevolkingscategorieën gemaakt, wat etnische categorieën juist vast heeft gelegd en het uitgebreide gebruik van deze statistieken houdt de grenzen tussen bevolkingsgroepen levend (2011, 4). Het is diep geïnstitutionaliseerd geraakt. De Zwart wijst erop dat dit onbedoelde gevolgen van dit systeem zijn geweest, want het is niet bedacht om minderheden te benadelen, integendeel, het is bedacht in de periode van het Nederlandse multiculturalisme als ondersteuning van het beleid met goede bedoelingen.

¹³Het specifieke beleid en de daarmee gepaard gaande politieke correctheid werd door tegenstanders als ontkennend ervaren. Zij wilde deze “stilte” verbreken door het ongezegde extra te expliciteren onder het mom van vrijheid van meningsuiting (van der Veer 2006, 122). Dit wordt ook wel het “nieuwe realisme” genoemd, dat opkwam in de jaren ‘90. Het nieuw realistische discours won aan invloed na 9/11 en de moord op Fortuyn en Van Gogh (De Zwart 2011, 3). De nieuwe realist neemt geen blad voor de mond, “zegt wat er gedacht wordt” en gaat niet mee in de linkse gewoonte van het cultuurrelativistisch denken (Prins *in* Ghorashi 2006, 15). Het culturalisme had wel degelijk een voet aan de grond en werd bijvoorbeeld geuit door Pim Fortuyn. Het was echter niet zijn dood (hij werd immers vermoord door een dierenactivist), maar de dood van van Gogh die bijdroeg aan een verschuiving in prominentie van multiculturalisme naar culturalisme (Demmers & Mehendale 2010, 60).

¹⁴Eyerman (2008 115, 120) legt uit dat door middel van het construeren van representaties van de ander (de buitenstaanders waartegenover we onszelf kunnen positioneren als groep) de eigen waarden kunnen worden gherdefinieerd. Eén van Pim Fortuyns beweringen was dat Nederlanders onverschillig waren geworden ten opzichte van hun eigen cultuur (Eyerman 2008, 120). Deze onverschilligheid zou volgens Fortuyn terug te traceren zijn naar het einde van de Koude Oorlog, met de val van de Berlijnse muur. Hiermee ging een onderscheidende tegenkracht verloren, namelijk het communisme, waartegenover de

¹² Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

¹³ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

¹⁴ Vanaf hier geschreven door Susanne Kipp.

eigen identiteit kon worden gepositioneerd (Eyerman 2008, 120). Volgens Eyerman (2008, 120) verschaft moslimfundamentalisme nu die kracht waar tegen over de waarden van het “westen” en de betekenis van het Nederlander-zijn worden geconstrueerd. Dit heeft dus te maken met het proces van contra-identificatie zoals eerder is besproken.

¹⁵Dit is dan ook een van de redenen dat de moord op van Gogh in een rijtje gebeurtenissen terecht kwam die allen werden geduid in termen van de opkomst van militante islam en terrorisme (van der Veer 2006, 112). Hoewel de moordenaar van van Gogh inderdaad aangaf religieus gemotiveerd te zijn, werd de daad, mening en schuld van Mohammed B. geëxtrapoleerd naar de groep waar hij onderdeel van claimde te zijn (Demmers en Mehendale 2010, 57). De handeling van dit individu werd gelinkt aan zijn religie en simplistische en stereotyperende aannames over deze religie en haar moraliteit. Deze normatieve aannames werden vervolgens gekoppeld aan de islam en aan moslims in Nederland.

Er is echter nog een politieke dynamiek die van belang is voor het duiden van de huidige situatie, namelijk het veranderende landschap van de partijpolitiek in de afgelopen decennia. Van Wijnen legt uit dat de afstand tussen links en rechts, na een vergroting tussen 1971 en 1986, aanzienlijk is afgenomen. Tussen 1977 en 1989 heeft de PvdA, als grootste partij aan de linkerflank, onophoudelijk in de oppositie gezeten. Na deze periode, echter, kreeg de partij onder Kok aspiraties om weer deel te nemen aan het regeringsbeleid. Om dit te bewerkstelligen moest de PvdA zich politiek richting het midden verschuiven en gingen ze onder andere een samenwerking aan met het CDA en de VVD (van Wijnen 2000, 168-169).

Deze aspiraties vormden twee paarse kabinetten, die definitief ten einde kwamen bij de verkiezingen van 2002 waar de PvdA de grootste nederlaag in haar geschiedenis leed en maar liefst 22 zetels verloor. Ook was dit de eerste keer dat een coalitie zoveel zetels verloor (Becker & Cuperus 2002, 82-83). Nederland had na acht jaar schoon genoeg van het paarse samenwerkingsverband tussen onder andere de PvdA en de VVD. Deze onvrede uitte zich in drie dominante trends wat betreft stemgedrag. Een deel van de stemmers besloot een voorzichtige anti-paarse stem uit te brengen voor de oude en stabiele christendemocraten: het CDA. Anderen kozen een radicaler pad en gingen voor de partijen die zich al langer en feller hadden uitgesproken tegen de paarse coalitie (denk aan het boekje “de puinhopen van acht jaar paars” van Pim Fortuyn). 2002 was een jaar waarin men zich tegen de gevestigde orde keerde en tevens het jaar dat de partij van Pim Fortuyn - de LPF - haar grootste winst boekte.

¹⁵ Vanaf hier geschreven door Toon Vos.

Aan de andere kant van het spectrum maakte de SP, die eveneens als anti-etablisement zou kunnen worden bestempeld, ook een exceptionele groei door (Becker & Cuperus 2002, 83).

De PvdA als de grootste (arbeiders)partij op de linkerflank werd doodverklaard. In zekere zin werd de PvdA, veel meer dan de VVD, verantwoordelijk gehouden voor de gebreken van de paarse coalities (Becker en Cuperus 2002, 85). Toch is de PvdA er weer bovenop gekomen en vormt het sinds 2012 tot heden de coalitie met de VVD in het kabinet-Rutte II. In 2008 is Nederland geraakt door de economische crisis en de PvdA gaat mee in een strenge bezuinigingspolitiek die de arbeidersklasse hard raakt. Diverse respondenten aan zowel de pro- als antivluchtelingenkant hebben tijdens het onderzoek aangegeven dat hun vertrouwen in de PvdA wederom afgenomen is.

De overgang van multiculturalisme naar het culturalisme en discussies over de Nederlandse nationale identiteit en burgerschap in combinatie met het veranderende politieke landschap vormen de context waarin voor- en tegenstanders van het opnemen van vluchtelingen hun meningen uiten. Een belangrijke factor binnen dat politieke landschap zijn de bezuinigingen sinds de economische crisis, die vooral de arbeidersklasse hard hebben geraakt. De bezuinigingen creëren het idee dat er niet genoeg is voor iedereen en daarom ook niet voor vluchtelingen. Verder speelt het gegeven dat het grootste deel van de vluchtelingen een niet-westerse achtergrond heeft - vaak in combinatie met een islamitische achtergrond door het grote aantal Syrische vluchtelingen (CBS 2015) - een rol in beeldvorming rondom hen, en wordt de incompatibiliteit tussen “het moderne, seculiere westen” en “de traditionele, religieuze nieuwkomers” als kritiek aangevoerd. Voorbeelden van islamitisch fundamentalistisch geweld worden in diverse discoursen gebruikt als bewijs van de incompatibiliteit tussen de westerse en islamitische normen en waarden en het gevaar van de islam. Anderzijds zijn er ook discoursen waarin de nadruk niet wordt gelegd op onderling verschil, maar op een gedeelde menselijkheid en solidariteit. De spanning tussen “Vluchtelingen Welkom” en “Grenzen Dicht” en de groepen mensen die deze bordjes vasthouden is wat wij hebben onderzocht tegen de achtergrond van de zojuist geschetste theorie en context. De resultaten daarvan zetten we uiteen in de volgende twee empirische hoofdstukken.

4. “De vluchtelingen zijn de crisis niet!”¹⁶

Susanne Kipp

4.1. Inleiding

Het is oktober 2015 en ik loop met een paar vrienden naar het Janskerkhof in Utrecht. We voelen een gezonde spanning, we hebben namelijk amper ervaring met demonstraties. Er is veel politie in de stad, zelfs te paard. Op het Facebook evenement van de demonstratie genaamd “Stop Pegida! Vluchtelingen en moslims welkom” is te lezen dat er dringend een tegengeluid nodig is voor de negativiteit jegens vluchtelingen van onder andere PEGIDA en Wilders. Er staan ongeveer 150 mensen bij de demonstratie, met hun neuzen allemaal dezelfde kant op: naar het podium, waar één voor één sprekers de tijd krijgen te delen wat hen op het hart ligt. Onder de sprekers zijn een dominee van de Protestantse Kerk, die na afloop van de demonstratie zijn kerk openstelt en ons koffie en thee en koekjes aanbiedt, een imam van de moskee, vertegenwoordigers van de politieke partijen SP, GroenLinks en PvdA, een man met een recent verleden als vluchteling en activisten van de Internationale Socialisten. Wanneer Brian van de Internationale Socialisten het podium betreedt en spreekt over de rol van bezuinigingen en “zondebokpolitiek” in dit verhaal, kan ik het nog maar moeilijk volgen. Onze aandacht gaat vooral uit naar alle indrukwekkende spandoeken en borden die mensen zelf hebben gemaakt en de bijzondere sfeer die er hangt. Ondanks de verschillen onder de demonstranten in leeftijd, subcultuur, etnische en sociaal-economische achtergrond hangt er een eensgezinde sfeer. We ervaren allemaal de urgentie om ons uit te spreken vóór insluiting van vluchtelingen.

Tijdens het 10 weken durende veldwerk van februari tot april 2016, uitgevoerd in voornamelijk Utrecht, ben ik gedoken in de groep mensen die vinden dat vluchtelingen in Nederland welkom zijn en hen op alle nodige fronten hulp moet worden geboden. Mijn onderzoeksgroep baken ik af tot mensen die dit standpunt omzetten in activiteiten om dit te behartigen. Er is grote variëteit in het engagement van de voorstanders, wat ik voor het onderzoek indeel in twee dominante trends. Aan de ene kant zijn er vrijwilligers die

¹⁶ Uitspraak van Hella Baan op 27-03-2016.

vluchtelingen op een directe manier helpen, zoals door het geven van schilderscursussen in de noodopvang of het opzetten van een kledingsorteerstation. Aan de andere kant zijn er activisten en demonstranten die vluchtelingen op een indirecte manier helpen, door druk te leggen op het vluchtelingenbeleid. De organisaties Utrecht Bekent Kleur en de Internationale Socialisten zijn hier voorbeelden van. Dit hoofdstuk is gebaseerd op data verkregen tijdens mijn veldwerk en tevens geef ik inzicht in de methoden die ik heb gebruikt.

4.2. Duiding van de situatie

Om verschillende redenen zijn mijn informanten het oneens met de manier waarop de komst van vluchtelingen wordt geduid als probleem. Deze duiding komt veelal van de media, politici en mede-Nederlanders en wordt weerspiegeld in het vele gebruik van de termen “vluchtelingen crisis” en “vluchtelingenproblematiek”. Wat hier volgens mijn informanten mis mee is en hoe zij de situatie dan wel duiden, komt in deze paragraaf naar voren.

Nou ja, het punt is: er is geen vluchtelingen crisis. Er is een systeem crisis. En die zorgt ervoor dat mensen op de vlucht gejaagd worden. Dus hè, de vluchtelingen zijn de crisis niet, ze zijn het slachtoffer van de crisis, net als wij allemaal.¹⁷

Dit is één van de kritiepunten van veel socialisten en linkse activisten en wordt me duidelijk tijdens een interview met Hella Baan. De “vluchtelingen crisis” is niet een geïsoleerd probleem en mag ook niet als zodanig behandeld worden. Het is namelijk onlosmakelijk verbonden met grotere nationale en mondiale dynamieken. Hella Baan is een activiste en feministe van tegen de 30. Ze is lid van de Internationale Socialisten, een activistische organisatie die zich verzet tegen kapitalisme, oorlog, racisme, klimaatverandering en onderdrukking door middel van campagnes, stakingen, demonstraties en bijeenkomsten. De Internationale Socialisten heeft een belangrijke rol gespeeld in het organiseren van de “vluchtelingen welkom”-demonstraties in Utrecht en Amsterdam in 2015 en 2016. Ook aan Diana, initiatiefneemster van meerdere demonstraties, vraag ik hoe zij de situatie zou duiden. Ze vertelt me dat alle gebeurtenissen van de oorlog in Syrië tot aan het Nederlandse vluchtelingenbeleid onderdeel van een heel groot geopolitiek schaakspel zijn, waarbij niet meteen duidelijk is wie er aan de touwtjes trekt. Je kunt de vluchtelingen crisis niet op zichzelf

¹⁷ Gestructureerd interview 27-03-2016.

zien, zegt ze, zolang wij bommen blijven gooien op hun landen. Een aansluitende beschouwing komt naar voren, wanneer ik op een avond in maart aanwezig ben bij een bijeenkomst voor linkse activisten. We zitten met ongeveer 30 mensen in het Nieuwe Spinhuis in Amsterdam, een soort kelder die gekraakt is door studenten en dient als academisch café. Het doel van de bijeenkomst is om de rol en tactiek van links te bespreken. Er wordt gedebatteerd over wat voor acties we moeten ondernemen en hoe we anderen kunnen mobiliseren ook in actie te komen tegen het huidige vluchtelingenbeleid en de uitsluiting van vluchtelingen. Maina, een van de panelleden van de avond en tevens lid van de Internationale Socialisten (voorheen landelijk coördinator), spreekt voortdurend over grotere dynamieken die veroorzaken dat mensen op de vlucht staan. Hij haalt de rol die Westerse landen spelen in conflicten in het Midden-Oosten, de rol van wapenhandelaren en de oneerlijke machtsverhoudingen in de wereld aan en concludeert: *“Vluchtelingen zijn het product van ongelijkheid in de wereld.”*

Dan komt een ander panellid aan het woord bij de bijeenkomst, John Sinha van Stand Up to Racism. Volgens John had de komst van vluchtelingen helemaal niet hoeven escaleren tot de situatie die het nu is: vele doden onder de vluchtelingen en paniek onder burgers in de landen waar vluchtelingen naar toe willen. De visie van John is dat we de opvang gewoon aankunnen, mits de EU en Nederland een goed beleid voeren. Hij licht toe: *“Not migration is destroying Dutch society, but hysteric policy is destroying it. [...] It is only a crisis, because they turned it into a crisis.”* Door gebrek aan goed beleid en samenwerking tussen landen is de situatie een crisis geworden. Deze visie wordt door veel mensen gedeeld en kwam ook duidelijk naar voren bij de “Safe Passage” demonstratie¹⁸. Deze demonstratie, geïnitieerd door Diana, had als specifiek doel het eisen van een ander beleid en het mogelijk maken van een veilige doortocht voor vluchtelingen die naar Europa komen. Op zelfgemaakte borden was te lezen *“The EU has blood on its hands!”* en *“Europa een fort, levens aan gort. Voor een veilige doortocht!”*. Op de flyer van de demonstratie stond geschreven *“Deze mensen vluchten voor oorlog, vervolging en honger. Maar Europa kijkt de andere kant op. Getuige daarvan zijn de 360 vrouwen, mannen en kinderen die in januari 2016 verdronken zijn in de Middellandse Zee en de mensonwaardige leefomstandigheden in de kampen in Calais en Duinkerke.”* Veel informanten zijn dus verschrikkelijk boos en ontdaan over hoe volgens hen Nederland en de EU de situatie zelf hebben laten escaleren in een crisis die ze vervolgens de vluchtelingencrisis noemen.

¹⁸ Op 27-02-2016.

Tevens heerst er grote verontwaardiging over hoe er vaak vergeten lijkt te worden wie de echte slachtoffers zijn van de situatie. Ik vraag Jurre, een Humanistiekstudent die vrijwilligerswerk verricht bij Villa Vrede, of hij wilt vertellen wat hij vindt van de term vluchtelingen crisis. Villa Vrede is een huiskamer waar uitgeprocedeerde asielzoekers tijd kunnen doorbrengen. Volgens Jurre maken we het in Nederland te veel tot “ons” probleem, in plaats van dat we zien wie de echte slachtoffers zijn in deze situatie. *“Maar wat is dan de crisis? Dat wij “overspoeld” worden door vluchtelingen zoals wordt gezegd, of dat er oorlog is in Syrië? Het is een erg westerse term die we eraan geven.”* Ook is er veel verontwaardiging over dat er vaak vergeten lijkt te worden dat het om mensenlevens gaat in plaats van om nummers, zoals een oudere vrouw tijdens de Safe Passage demonstratie wilde benadrukken met haar bord: *“Stop met klagen over vluchtelingen, het gaat om mensenlevens!”*.

Een wederkerend thema dat ik heb ontdekt bij demonstraties zijn de bezuinigingen van de Nederlandse overheid. Bij de demonstratie “Samen tegen Racisme en Discriminatie”¹⁹ hield Ewout van den Berg, landelijk coördinator van de Internationale Socialisten, hierover een speech:

Een paar maanden geleden zei minister van Financiën, Jeroen Dijsselbloem, dat vluchtelingen “onze publieke voorzieningen opblazen”. Dit is om te kotsen. Waren het vluchtelingen die de afgelopen jaren voor vijftig miljard euro hebben bezuinigd? Hebben vluchtelingen soms de zorg geprivatiseerd en huurwoningen verkocht? Of zijn het vluchtelingen, en niet de rijken, die jaarlijks voor tien miljard euro de belasting ontduiken? Dit kabinet gebruikt vluchtelingen als zondebok voor haar eigen afbraakpolitiek. Met deze racistische hetze creëert dit kabinet de voedingsbodem voor extreemrechts.

De bezuinigingen van de Nederlandse regering van de afgelopen decennia, waar we ook in de Context op zijn ingegaan, is een essentieel onderdeel gebleken binnen het onderzoek. De bezuinigingen spelen namelijk ook voor tegenstanders van de opname van vluchtelingen een belangrijke rol. Tijdens “vluchtelingen welkom”-demonstraties zijn bijna altijd borden te zien met *“Stop de bezuinigingen”* of *“Haal het geld waar het zit, belast de rijken!”*. De strijd die linkse activisten en socialisten voeren voor het verwelkomen van vluchtelingen gaat vaak

¹⁹ Op 19-09-2016.

hand in hand met de strijd tegen de bezuinigingen (en het kapitalistische systeem). Onder de vrijwilligers lijkt de koppeling van deze thema's minder van belang. Op dit verschil zal ik later verder ingaan.

4.3. Beweegredenen

Lang niet alle Nederlanders die vinden dat vluchtelingen welkom zijn en opgevangen moeten worden, gaan over tot actie. Wat maakt nu dat sommige mensen die drempel van 'praten over' naar 'doen' passeren? Tijdens het veldwerk heb ik veel verschillende beweegredenen van mensen gehoord, waarvan de meest voorkomende solidariteit met vluchtelingen is. In het theoretisch kader hebben we de vier waarden van inclusief burgerschap van Kabeer (2005) genoemd, namelijk solidariteit, erkenning, zelfbeschikking en rechtvaardigheid. Hier wil ik aantonen dat die vier waarden tevens essentiële beweegredenen vormen van mijn informanten (zowel bewust als onbewust) om vluchtelingen te helpen.

Solidariteit wordt door Kabeer (2005, 7) beschreven als "the capacity to identify with others and to act in unity with them in their claims for justice and recognition". Een belangrijk kenmerk van solidariteit is dat er een horizontale relatie tussen burgers onderling is (Lister 2005). Diana heeft naast het opzetten van demonstraties ook veel praktische hulp aan vluchtelingen geboden en zegt daarover: "*Het is niet van boven naar beneden helpen, het is samen, hand in hand. Het is horizontaal en niet verticaal, dat is solidariteit. De ander mag dus ook wat terug doen en mensen hebben ook een eigen verantwoording.*"²⁰ Ze omschrijft vrijwilligerswerk als een cirkel en benadrukt dat het geen liefdadigheid instelling is. Diana heeft in de winter van 2015 in Eindhoven een sorteerstation voor kleding en andere essentiële goederen opgezet. Ze heeft ervoor gezorgd dat deze goederen via containers in Píaeus, Griekenland aankwamen en daar dagelijks werden uitgedeeld aan duizenden vluchtelingen. Solidariteit vormt tevens een kernreden van burgers en organisaties om demonstraties op te zetten, wat terug te lezen is op bijna elke flyer. "*Tegenover de politiek van de angst, zetten wij een politiek van solidariteit. Juist nu is het belangrijk om de krachten te bundelen en ons samen hard te maken tegen elke vorm van racisme en discriminatie.*"²¹ is hier een voorbeeld van. Uit Kabeer's definitie van solidariteit blijkt dat het kunnen identificeren met anderen, in dit geval vluchtelingen, een essentieel onderdeel is van solidariteit. Het besef dat het ons ook

²⁰ Semi-gestructureerd interview op 14-04-2016.

²¹ Flyer voor de demonstratie op 19-03-2016.

kan overkomen dat we ooit moeten vluchten en dan ook geholpen willen worden, kwam meerdere keren naar boven bij informanten. Uit mijn data blijkt dat vooral de identificatie met de *situatie* of *positie* van vluchtelingen essentieel is voor solidariteit. Jesse Klaver, fractievoorzitter van GroenLinks, zegt tijdens een door hem georganiseerde *meet-up* over vluchtelingen: *“En dat besef dat we verdomd kwetsbaar zijn, dat het ons ook kan overkomen, dat geeft mij in ieder geval de kracht om ook tegen de stroom in te zeggen, in een klimaat in Nederland waarin het bijna niet meer kan, om te zeggen dat vluchtelingen hier welkom zijn.”*²² Voor veel leden van de Internationale Socialisten is de kwetsbare positie van vluchtelingen een belangrijk thema. Hella legt me uit dat ze nergens zekerheid op heeft met haar tijdelijke werkcontract en een huurhuis en concludeert: *“dus mijn positie komt echt in grote mate overeen met die van vluchtelingen. Het kan ons allemaal overkomen en als je hen raakt, dan raak je ons ook.”* Aan Auke den Otter, coördinator van afdeling Utrecht van de Internationale Socialisten van eind 20 jaar, vraag ik of hij solidariteit wilt omschrijven. Hij omschrijft het als het besef dat je dezelfde belangen hebt als andere mensen en daardoor onderling verbonden bent, waardoor je het voor elkaar opneemt als er onderdrukking plaatsvindt²³. Hij benadrukt dat deze verbondenheid grenzen overschrijdt en dat we dus vanuit internationale solidariteit op moeten komen voor vluchtelingen. Solidariteit is dus een overkoepelende beweegreden voor verschillen vormen van engagement, van vrijwilligerswerk tot aan activisme, dat gericht is op het verdedigen en behartigen van de belangen van vluchtelingen.

Het volgende onderdeel van Kabeers definitie van inclusief burgerschap is erkenning *“of the intrinsic worth of all human beings, but also recognition of and respect for their differences”* (2005, 4). Twee avonden heb ik de Vrijwilligers Centrale Utrecht bezocht, die bijeenkomsten organiseert voor mensen die vrijwilligerswerk met vluchtelingen willen doen. Door middel van een presentatie informeren ze de aanwezigen via welke organisaties ze aan de slag kunnen. Doordat deze avonden druk bezocht waren, kon ik vragenlijsten uitdelen die ik van te voren had gemaakt.²⁴ In de vragenlijst vroeg ik de respondenten onder andere naar de motivatie om zich in te (gaan) zetten voor vluchtelingen. Een opvallend antwoord was *“Ik wil me inzetten voor mensen die, om wat voor reden dan ook, wat steun kunnen gebruiken. Omdat ik geloof dat contact het belangrijkste is wat er bestaat. Ongeacht afkomst, grens en geschiedenis.”* Dit antwoord laat zien dat erkenning van de waarde van alle mensen en respect

²² Meet-up op 09-02-2016 in het Huis van Utrecht.

²³ Semi-gestructureerd interview op 15-03-2016.

²⁴ In totaal heb ik 14 respondenten bij VC Utrecht.

voor verschillen, zoals in de definitie beschreven, een beweegreden vormt. Erkenning van waarde en respect voor verschillen is ook terug te zien bij de coalitie Utrecht Bekent Kleur, een organisatie waar ik in paragraaf 4.5. op in zal gaan. Zij schrijven: *“Ons doel is een inclusieve stad, waarbij iedereen meetelt, meepraat en meedoet. Een kleurrijk Utrecht, met respect voor iedereen, ongeacht afkomst, religieuze afkomst en seksuele voorkeur.”*²⁵

Zelfbeschikking, de volgende waarde die Kabeer noemt (2005, 5), is de mogelijkheid van mensen om controle over hun leven uit te oefenen. Meerdere informanten wijzen op de kwalijke effecten die het gebrek aan zelfbeschikking voor vluchtelingen heeft. Bij het StadsPodiumUtrecht²⁶ is Loes, oprichtster van het project HOOST²⁷, aan het woord. Zij geeft aan het project te hebben opgezet, omdat ze het niet eens is met het beleid dat te veel top-down is. Over de zelfbeschikking van vluchtelingen zegt Loes: *“Vluchtelingen worden behandeld als dom en hulpeloos. Ondertussen zitten zij 24 uur per dag te wachten op niets. Deze mensen kunnen voor zichzelf zorgen en zichzelf onderhouden, en als ze tijd over hebben kunnen ze vrijwilligerswerk doen! [...] Laat mensen in hun kracht zitten!”* Ook in Diana's handelen komt het belang van zelfbeschikking voor vluchtelingen naar voren: *“Er is een stukje afgepakt van vluchtelingen. Mensen kunnen heel veel, maar buiten hun schuld om is een stukje afgepakt. [...] Dus moeten we empowerment brengen.”*²⁸ Ze vertelt me dat voor haar het belangrijkste is om op de kracht van de mens gericht te zijn. Alexander Pechtold, partijleider van D66, organiseert net als Jesse Klaver een “vluchtelingenavond”, waar vier burgemeesters in een paneldiscussie hun mening geven over hoe vluchtelingen het best opgevangen kunnen worden. Mirjam van 't Veld, burgemeester van Amstelveen, pleit voor kleinschalige opvang en zegt met betrekking tot zelfbeschikking: *“Wij hebben 400 man opgevangen. Vanaf dag één geven we ze een goede dagbesteding, we geven ze regie over hun eigen leven, ze kunnen vrijwilligerswerk gaan doen, we leren ze de taal. Het is nooit verkeerd om te investeren in mensen, ook al worden ze uitgezet en moeten ze terug, het is niet voor niks geweest.”* Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat men vluchtelingen een deel van hun zelfbeschikking terug wil geven en dit bewerkstelligt door in actie komen, variërend van het pleiten voor een bepaalde manier van opvang tot het zelf opzetten van projecten.

²⁵ Flyer van Utrecht Bekent Kleur voor de demonstratie op 20-2-2016.

²⁶ StadsPodiumUtrecht is een podium voor en door Utrechters, waar Utrechters met elkaar in gesprek kunnen over een probleem of behoefte, waarbij gezocht wordt naar oplossingen. Op 09-03-2016 was het onderwerp “Vluchtelingen in onze stad”. <http://stadspodiumutrecht.nl/over-ons/>

²⁷ Project HOOST is een kleinschalige woonvoorziening in Amsterdam Oost bedoeld voor een hechte groep van zo'n 30 vluchtelingen, die in afwachting van hun asielpprocedure, met steun vanuit buurtbewoners, zelf zorg dragen voor hun opvang. <http://gastvrijooost.amsterdam/huisvesting/>

²⁸ Semi-gestructureerd interview op 14-04-2016.

De laatste waarde die Kabeer noemt (2005, 3) is rechtvaardigheid. Rechtvaardigheid is “*when it is fair for people to be treated the same and when it is fair that they should be treated differently*”. Diana’s engagement vormt het meest concrete voorbeeld van hoe rechtvaardigheid een beweegreden is om in actie te komen. Tijdens een interview²⁹ vertelt ze dat ze vanuit het geloof in mensenrechten wordt gedreven. Omdat vluchtelingen slechter worden behandeld dan beesten, zegt ze, vindt ze telkens een nieuwe drive om door te gaan met actievoeren. De Safe Passage demonstratie, door Diana opgezet, draait dan ook om de mensenrechten en het asielrecht die moeten worden gehandhaafd. Dit kunnen we koppelen aan bovenstaande definitie van rechtvaardigheid: vluchtelingen worden niet gelijkwaardig behandeld, de mensenrechten en het asielrecht worden in hun geval ondermijnd. Omdat informanten die ongelijke behandeling onrechtvaardig vinden, komen ze in actie.

Solidariteit, erkenning, zelfbeschikking en rechtvaardigheid zijn dus waarden van inclusief burgerschap (Kabeer 2005) en hierboven heb ik geïllustreerd hoe ze tevens beweegredenen vormen van mijn informanten om zich in te zetten voor vluchtelingen. Tijdens het onderzoek heb ik nog andere, concrete beweegredenen ontdekt waar ik kort op in ga. Overigens hebben de volgende beweegredenen niet allemaal een inclusief karakter en neigen dus niet allemaal naar een inclusieve vorm van burgerschap.

Meerdere informanten geven aan zich zorgen te maken over het huidige klimaat in Nederland met betrekking tot vluchtelingen. Maina gebruikt zelfs een keer de term “bezorgde burgers”³⁰ om voorstanders van de opname van vluchtelingen te benoemen. Uit het volgende stukje van een flyer blijkt hoe zorgen een beweegreden vormen: “*In heel Europa zien we de opkomst van racistische of fascistische partijen en straatbewegingen. In Nederland is het Wilders die “minder Marokkanen” wil en zijn er gewelddadige protesten tegen vluchtelingen. Dit is [...] een zorgwekkende ontwikkeling. Samen willen we de trend keren.*”³¹ Veel activistische informanten voelen zich ofwel persoonlijk, ofwel als linkse flank in de samenleving verantwoordelijk om racisme en de opkomst van extreemrechts, dat zich tegen vluchtelingen keert, te bestrijden. Belangrijk om hier te benadrukken, is dat de activistische informanten zichzelf altijd identificeren als links, maar tegelijkertijd veel kritiek hebben op gevestigd links. Het kritiek op de SP is dat de partij te weinig doet op het vlak van anti-racisme en het kritiek op de PvdA is dat de partij zichzelf verloochend heeft in de coalitie met de VVD, onder andere door mee te gaan in de bezuinigingen.

²⁹ Semi-gestructureerd interview op 14-04-2016.

³⁰ Bezorgde burgers is een term die Toon Vos’ onderzoeksgroep vaak gebruikt om zichzelf te duiden.

³¹ Tekst op de flyer van de demonstratie op 19-3-2016.

Uit de speech van Ewout van den Berg blijkt deze “verantwoording” als linkse flank in de samenleving. *“In Griekenland hebben neonazi’s de afgelopen jaren moorden gepleegd op migranten en een linkse activist. In Duitsland stonden mensen te juichen bij het afbranden van een opvangcentrum voor vluchtelingen. Als we ons niet organiseren, zal dit ook in Nederland gebeuren.”*³² Interessant hieraan is dat het doel niet per se lijkt om de samenleving dichter bij elkaar te brengen en polarisatie te verminderen, maar eerder om racisme en extreemrechts “de kop in te drukken”. Dit heeft dus een exclusief karakter. In het theoretisch kader komt naar voren dat identiteit ook geconstrueerd wordt, door af te zetten tegen wat je “niet” bent. Voor veel activisten is het afzetten tegen rechts een belangrijk component van de eigen identiteit.

Voor vrijwilligers ligt dit anders. Zij geven aan iets positiefs bij te willen dragen en op die manier een tegengeluid voor het negatieve te willen zijn. Dit negatieve koppelen ze vaak aan (media) beeldvorming over vluchtelingen. Antwoorden³³ van vrijwilligers op de vraag naar beweegredenen zijn: *“Ik wil iets positief bijdragen aan de problematiek en aan de beeldvorming”* en *“Toen ik de beelden zag met ongenueanceerde uitlatingen van mensen die zich verzetten tegen de komst van asielzoekers, wilde ik een ander geluid daar tegenover stellen.”*³⁴ Op de verschillende manieren waarop vrijwilligers en activisten denken wat nodig en effectief is, zal ik paragraaf 4.4. ingaan.

In het theoretisch kader geven we aan dat burgerschap zich kan uiten in rechten, plichten en verantwoordelijkheden. Rechten (rechtvaardigheid) en verantwoordelijkheden zijn hierboven al toegelicht als beweegredenen om voor vluchtelingen op te komen. “Plichten” als beweegreden is ook meerdere keren naar voren gekomen tijdens het onderzoek. Tom van der Lee, directeur campagnes van Oxfam Novib, spreekt op de Safe Passage demonstratie en zegt dat het onze morele en juridische plicht is om de vluchtelingen goed op te vangen. Bij de “vluchtelingenavond” van D66 spreekt Jacques Tichelaar, commissaris van de Koning, bij de paneldiscussie en noemt het de “morele plicht” van elke gemeente om vluchtelingen te helpen. Een vrijwilliger antwoordt in de vragenlijst: *“Wij hebben vanuit humaan standpunt de plicht mensen in nood te helpen”*. In paragraaf 4.5. ga ik in op waar die verantwoordelijkheden en plichten vandaan komen en hoe zij een uiting vormen van een bepaald niveau van burgerschap, volgens de theorie van Yuval-Davis.

³² Speech bij de demonstratie op 19-03-2016.

³³ Uit vragenlijsten.

³⁴ Deze quote is van Hendra, een vrouw van middelbare leeftijd die schilder- en tekencursussen aan kinderen en volwassenen geeft in de noodopvang in Utrecht.

In de oproepen via Facebook en via flyers om naar de demonstraties te komen, schemert af en toe nog een andere interessante beweegreden door, namelijk het beschermen van bepaalde waarden. Deze waarden³⁵ zijn “*democratische verworvenheden in Nederland*” en “*een rechtvaardige, solidaire en open maatschappij.*” Naast waarden van de Nederlandse maatschappij, worden ook waarden van de mensheid aangeduid: “*De morele en ethische waarden waarmee mensen over de hele wereld hun leven richting en inhoud geven, [...] die alle mensen in de wereld insluiten, staan onder grote druk. De bescherming van deze waarden moet ook voor ons het uitgangspunt zijn.*”

De laatste beweegreden die ik beschrijf, heb ik onder vrijwilligers gevonden en is dat ze er zelf ook iets aan hebben. In de vragenlijsten geven meerdere mensen aan dat ze het interessant en leerzaam vinden om in contact te komen met andere culturen en mensen. Eén man geeft aan een goed voorbeeld voor zijn kinderen te willen zijn. Vele mensen geven als reden dat ze graag hun steentje willen bijdragen, iets nuttigs willen doen en echt iets voor een ander willen betekenen. Een andere reden van iemand is geïnteresseerd te zijn in talen en persoonlijke verhalen van mensen. Het zoeken naar verbondenheid met andere mensen wordt ook genoemd. Dit zijn allemaal vormen van hoe vrijwilligers er ook iets voor zichzelf uithalen.

4.4. Georganiseerd engagement

Zoals duidelijk is geworden in de vorige paragrafen, is er een groot verschil in het engagement van voorstanders. In deze paragraaf licht ik toe waarom mensen kiezen voor een bepaalde vorm van engagement boven een andere.

Demonstraties en acties hebben meerdere doelen, namelijk het uitoefenen van druk op het vluchtelingenbeleid, het eisen van het waarborgen van mensenrechten en het asielrecht, het bieden van een positief geluid jegens de komst van vluchtelingen en tevens een tegenkracht zijn voor het negatieve geluid jegens de komst van vluchtelingen en tot slot, het beïnvloeden van de publieke opinie. Deze vorm van engagement beschouw ik als indirecte hulp, omdat het via een tussenstap (publieke opinie, beleid) uiteindelijk zorgt dat het de belangen van vluchtelingen behartigt. Daartegenover staat directe hulp, zoals vrijwilligerswerk in de noodopvang, bij Villa Vrede of in Griekenland op plaatsen waar vluchtelingen aankomen. Vluchtelingen ondervinden hier direct resultaat van, omdat de hulp

³⁵ Te lezen op de Facebook pagina en flyer van de demonstratie op 19-3-2016.

direct tot hen komt. Men kiest voor een bepaalde vorm, omdat men die het meest relevant of belangrijk acht of omdat men daar de meeste kans in ziet om hun potentieel te realiseren. Verantwoordelijkheden beschouwen we als één van de componenten van burgerschap. Uit deze verschillende vormen van engagement blijkt dat vrijwilligers zich meer verantwoordelijk voelen voor individuen en activisten zich meer verantwoordelijk voelen voor de maatschappij in zijn geheel. Overlap tussen vrijwilligerswerk en activisme vond ik bij Diana. Ze zegt met betrekking tot haar engagement een socialist te zijn zonder de agressieve kant. “Echt activisme is snel schreeuwen, daarmee bereik je niks.”³⁶ Ze geeft aan op een geïnformeerde, genuanceerde manier de strijd aan te gaan en in de kracht van het doen te geloven.

Auke vertelt me dat de demonstraties, waar hij een aandeel in heeft, niet bedoeld zijn voor de mensen die al mee staan te demonstreren, maar “*vooral voor de hele hoop mensen die niet op demonstraties zijn, [om ze te laten zien] hoe belangrijk het is en ook om ze te laten zien van we kunnen wel degelijk wat veranderen. [...] Ik doe het niet voor de media, ik doe het niet voor de politiek, ik doe het juist voor de mensen en voor de vluchtelingen.*” Ondanks dat hij hier aangeeft dat de demonstraties dus niet dienen voor de politiek en media, beschouw ik het wel als politiek engagement. Het volk moet eerst aangewakkerd worden, om vervolgens politieke verandering te kunnen bewerkstelligen.

Meerdere leden van de Internationale Socialisten geven aan dat vrijwilligerswerk absoluut nodig is, maar dat zij het zien als een pleister op de wond. Daarom richten zij zich op het grotere geheel, namelijk verandering in de maatschappij. Voor hen is een ander systeem een oplossing. Dit is ook een verklaring waarom die koppeling van thema's (vluchtelingentema gekoppeld aan bezuinigingen, sociale afbraak, economische crisis, kapitalisme) zo prominent aanwezig is bij activisten en minder bij vrijwilligers. Vrijwilligers geven juist aan dat we ons moeten focussen op de vluchtelingen en daarom als taalcoaches, maatjes et cetera moeten optreden, waardoor we vluchtelingen helpen zich hier thuis te voelen en te integreren. Zowel de vrijwilligers als de activisten spreken uit dat we beiden vormen van engagement nodig hebben, er wordt dan gekozen voor de manier waar zij de meeste kans zien hun potentieel te realiseren.

Om beter te begrijpen hoe mijn informanten hun engagement organiseren, is het interessant om de belangrijke en verbindende rol die het internet speelt, aan te kaarten. Hoewel demonstraties, evenementen, acties en bijeenkomsten vrijwel altijd via flyers en posters bekend worden gemaakt, speelt het internet en met name Facebook de belangrijkste

³⁶ Semi-gestructureerd interview op 14-04-2016.

rol in de bekendmaking en organisatie van evenementen. Facebook evenementen zijn dus het belangrijkste platform voor bekendmaking van activiteiten en het bijeenbrengen van mensen. In de volgende paragraaf ga ik in op hoe burgerschap wordt geconstrueerd door mijn informanten.

4.5. De aarde kent geen vreemdelingen

Bij demonstraties kom ik keer op keer borden tegen als *“The world is only one country, we are all flowers of one garden”* en *“De aarde kent geen vreemdelingen”*. Voordat ik het besef, neem ik de mantrische leuzen *“geen man, geen vrouw, geen mens is illegaal”* en *“no borders, no nations, stop deportations”* over en sta ik met de demonstranten mee te roepen. Maar wat zit er eigenlijk achter deze uitspraken? In het theoretisch kader hebben we de theorieën van *the multi-layered citizen* en *cosmopolitan citizenship* toegelicht. Yuval-Davis beargumenteert dat burgerschap uitgevoerd wordt op verschillende niveau's: lokaal, nationaal, staat, etnisch, cross-staat of trans-staat en supra-staat niveau.

Aan het begin van het onderzoek werd meteen duidelijk dat mijn informanten weinig tot niets hebben met een gevoel van “ons Nederland”. Ik heb veel informanten gevraagd of ze zichzelf als Nederlands burger zien en er is een rode draad in hun antwoorden te vinden. Bijna altijd was het antwoord nee, of er kwam een antwoord als deze: *“Soms wel, soms niet. Het ligt eraan hoe de Nederlandse burger omschreven wordt. Als het gaat om tolerantie, dan wel. Maar helaas lijken we die eigenschap als Nederlander te verliezen. Als het gaat om het steeds meer rechtse beleid van Nederland, dan associeer ik mij minder als Nederlander.”* En *“Niet per sé, maar wel in de zin van het ruime denken, open staan voor andere culturen, religies en meningen.”* Dit laat zien dat wanneer er al mensen zijn die zichzelf (gedeeltelijk) als Nederlands burger beschouwen, Nederlands burgerschap vooral gekoppeld wordt aan openheid naar andere culturen en religies, tolerantie en ruim denken. Daarnaast laat het zien dat de associatie vooral aan nationaliteit verbonden is en niet aan de relatie van de burger met de staat.

Een interessant spanningsveld binnen burgerschap kwam naar voren, toen ik besepte dat er enerzijds een kritische notie is over Nederlands burgerschap en er anderzijds besef en waardering is onder mijn informanten over hoe goed we het hebben, juist omdat we Nederlandse burgers zijn. Antwoorden op de vraag of de motivatie voor vrijwilligerswerk te maken heeft met het feit Nederlands burger te zijn, zijn: *“Niet zo zeer als Nederlander, maar*

wel als wereldburger die het geluk heeft gehad in Nederland geboren te zijn, met veel kansen en mogelijkheden en een veilig thuis. Als ik daar ook maar iets van kan delen met mensen die dat nu zo hard nodig hebben, dan voel ik mij daar zeker verantwoordelijk voor.” Een ander antwoord: *“Wij hebben het zo goed hier en iedereen heeft daar recht op.”* Hieruit blijkt dat het besef van de voordelen die het heeft om Nederlands burger te zijn, des te meer motivatie opwekt bij mijn informanten om zich in te zetten voor anderen die minder geluk hebben te zijn geboren in een land waar het relatief gezien zo makkelijk is om te (over)leven.

Bepaalde niveaus van burgerschap komen expliciet naar voren in het handelen van mijn informanten. De organisatie Utrecht Bekent Kleur die demonstraties en bijeenkomsten in Utrecht organiseert, illustreert hoe er belang wordt gehecht aan het lokale niveau en hoe het zorgen maken om en verantwoording voelen voor het welzijn van de lokale omgeving (Utrecht) mensen ertoe motiveert om actie te ondernemen. Utrecht Bekent Kleur is een coalitie van de Protestantse Kerk, Internationale Socialisten, Utrecht in Actie, SP, PvdA en GroenLinks met als doel om van Utrecht een inclusieve stad te maken. Bij demonstraties roepen ze: *“Utrecht wees paraat, houd racisme van de straat!”*. Ze hechten veel belang aan een inclusieve, lokale vorm van burgerschap.

Het cross-staat/trans-staat niveau (Yuval-Davis 1999) komt duidelijk naar voren in het handelen van Diana. Wanneer ik haar vraag op welk “niveau” ze zich verbonden voelt, vertelt ze³⁷: *“Ik voel me meer een Europeaan en misschien wel een wereldburger. [...] De wereld waarin ik nu ben beland en waarmee ik bezig ben is dus een soort alternatief Europa, daarom ben ik meer Europeaan geworden. Vrijwilligers en burgers in Europa die zich zorgen maken en zich verenigen, dit verbindt. Er is een soort Europese solidariteit ontstaan. We kunnen elkaar daarin vinden.”*

Het supra-staat niveau (Yuval-Davis 1999) komt ook duidelijk naar voren: *“Ik voel me een aardebürger. Ik voel me verbonden met alles en iedereen.”* vertelt Hendra³⁸ me. Waar Yuval-Davis schrijft over supra-staat burgerschap, schrijft Linklater over *cosmopolitan citizenship*, oftewel, wereldburgerschap. Deze theorieën zijn aan elkaar te koppelen, door wereldburgerschap als een vorm van supra-staat burgerschap te beschouwen. Dit niveau, wereldburgerschap, is de meest dominante onder mijn informanten, bij zowel de vrijwilligers als de activisten. Jurre vertelt me met betrekking tot wereldburgerschap: *“Het ligt in de menselijke aard om te delen. Dit heeft niks met Nederlands burgerschap te maken. Het kan*

³⁷ Semi-gestructureerd interview op 14-04-2016.

³⁸ Informeel gesprek bij haar thuis, wanneer ik daar ben om haar kunstatelier te bekijken waar ze met vluchtelingen werkt.

altijd en overal, het overstijgt grenzen.” Deze quote bevestigt dat in wereldburgerschap de toekomst van de gehele mensheid centraal staat, waarbij medeburgers (van dezelfde natie-staat) geen voorrang krijgen (Linklater 1998, 24). Hella vertelt me dat ze grenzen ziet als constructies, arbitraire lijnen die natiestaten vormen: *“Ik kan een burger overal zijn, ik heb gemeenschappelijkheden met allerlei mensen over de hele wereld. Wat in je paspoort staat, had net zo goed iets anders kunnen zijn.”* Daarnaast bestaat er volgens haar geen nationale identiteit. In plaats van nationale identiteit is er een “BV Nederland”, vertelt ze me. Uit bovenstaande voorbeelden en uit de eerder genoemde bordjes en leuzen zoals *”geen man, geen vrouw, geen mens is illegaal”*, *“The world is only one country”* blijkt de ideologie van en identificatie met wereldburgerschap. Tevens laat het zien dat men tegen culturalisering van burgerschap is. Waar PEGIDA Nederlands burgerschap als iets exclusiefs inzet, wilt men aan de pro-vluchtelingenkant geen essentialistisch onderscheid maken en neigt naar een inclusief (wereld)burgerschap.

De conceptualisering van burgerschap van Yuval-Davis (1999) blijkt volgens mijn empirische data echter op twee manieren problematisch. Ten eerste houden veel informanten er niet van om binnen het kader van “burger” te denken of zichzelf daarin te plaatsen en geven aan zichzelf eerder als mens of medemens te beschouwen. Met Hella heb ik een vervol ginterview over de betekenis van burgerschap bij haar thuis in Amsterdam. Ze vertelt me dat ze zichzelf allereerst als mens en als socialist identificeert en dat voor haar het zijn van een burger alleen betekent dat ze ergens een bewoner is. Ze noemt de term burger zelfs een beetje betuttelend. Daarnaast geven informanten aan dat burgerschap geen verdienste is en gebaseerd is op het toeval, namelijk waar je geboren bent. Jurre wijst me op de ongedocumenteerden waarmee hij werkt, die niet worden erkend als burger. *“Dit zijn mensen, maar dat staat niet gelijk aan burger zijn. Ik vind burgerschap een hypocriete term, je hebt er niets voor gedaan of hoeven doen. Je hebt het toevallig verkregen omdat je in bepaalde omstandigheden bent geboren, het is een privilege.”* Hij vertelt me dat hij burgerschap iets moois zou vinden als het iets inclusiefs zou zijn, maar hier in Nederland is het exclusief volgens hem. Jurre zet zich daarom in voor ongedocumenteerden, die zijn uitgesloten van het formele burgerschap en draagt daardoor bij aan een inclusievere vorm van burgerschap.

Ten tweede lijkt de conceptualisering van burgerschap van Yuval-Davis geen rekening te houden met iets wat voor veel van mijn socialistische informanten essentieel is, namelijk machtsverschillen in de wereld. Hella zegt me: *“Ik heb niks anders dan de mensen om me heen, dan de mensen die dezelfde soort positie hebben in dit systeem, namelijk het zijn van de 99 procent, dat gaat dwars door nationaliteit, huidskleur en gender heen.”* Haar handelen en

haar identificatie, net als bij andere informanten, komt voor uit haar positie. Met de 99 procent wordt de arbeidersklasse bedoelt die onderdrukt wordt door de 1 procent, namelijk de kapitalisten of de heersende klasse. Met dit punt en het eerste punt van kritiek wil ik aantonen dat de terminologie en kaders van de conceptualisering van burgerschap voor veel informanten problematisch zijn. Dat zij zich niet met het zijn van burger/burgerschap identificeren, betekent echter niet dat het niet bestaat of de conceptualisering verkeerd is, maar laat zien dat ze vanuit andere kaders, namelijk machtsverschillen en menselijkheid, handelen en hun leven inrichten. Een aanvullende verklaring is dat mijn informanten de term “burger” associëren met de Marshalliaanse beschouwing ervan, namelijk in relatie tot de natie-staat.. Dit is waar ze zich tegen afzetten.

Het burgerschap van de in dit hoofdstuk behandelde voorstanders van de opname van vluchtelingen, komt dus voornamelijk tot uiting in supra-staat (wereldburgerschap) niveau. Daarnaast is het lokale niveau erg belangrijk en komt ook het cross-staat niveau tot uiting, zoals ik eerder heb geïllustreerd. Het nationale en het etnische niveau zijn vrijwel geheel afwezig. De meeste beweegredenen van mijn informanten om in actie te komen, hebben een inclusief karakter en duiden op inclusief burgerschap (Kabeer 2005). Een uitzondering hierop zijn de Internationale Socialisten die extreemrechts en racisme “de kop in willen drukken” en waarbij het afzetten tegen rechts een belangrijk element binnen de constructie van de eigen identiteit is. Burgerschap komt tot uiting in verantwoordelijkheden, rechten en plichten. “Verantwoordelijkheid” van mijn informanten heeft betrekking op individuen (de vluchtelingen), de mensheid en het veranderen van sociale/politieke structuren in de samenleving. Het belang van “rechten” komt tot uiting bij de informanten die zich inzetten om de mensenrechten en het asielrecht te waarborgen. Het belang van “plichten” komt meerdere keren naar voren wanneer informanten spreken over de humanitaire plicht om vluchtelingen te helpen.

5. Trouble in Paradise

Toon Vos

5.1. Inleiding

Eenmaal aangekomen bij metrohalte Waterlooplein in Amsterdam hoef ik maar enkele stappen te zetten voordat ik de eerste agenten van de Mobiele Eenheid tegenkom. Zoals altijd heb ik wat koekjes bij me, zodat ik telkens als ik agenten passeer een hap kan nemen om ervoor te zorgen dat ik me niet onnatuurlijk gedraag. Ook draag ik een muts om, in de woorden van een agent tijdens een eerdere demonstratie, mijn “linkse haar” te verbergen. De dichtheid aan agenten wordt groter en inmiddels heb ik de eerste paarden al zien lopen. Ik kom in de buurt. Niet veel later zie ik de eerste Nederlandse vlaggen wapperen. Terwijl ik vier potige kerels passeer - zonder twijfel agenten in burger - en een hap van mijn koekje neem, bedenk ik me dat ik zo snel mogelijk in gesprek moet raken met de aanwezige demonstranten. Hoe langer ik in mijn eentje rondhang, des te groter de kans wordt dat de politie mij aanspreekt en des te moeilijker het wordt om daarna nog vertrouwd te worden. Volgens een authentiek, traditioneel Nederlands gebruik stap ik op twee mannen af en zeg ik iets over het (mooie) weer. Ze kijken me wantrouwend aan, maar accepteren mijn voorzet tot *small talk*. Henk³⁹ is een brede kerel van een meter of twee, met een vriendelijke glimlach. Wanneer hij me vraagt hoe ik op deze demonstratie terecht gekomen ben, en ik de term “culturele antropologie” laat vallen, lijkt mijn hoop op iets van *rapport* voorgoed vervlogen te zijn. Uiteindelijk besluit hij “het linkse toverwoord” toch te negeren en vertelt hij dat hij vroeger ook gestudeerd heeft. Zijn vriend Jacques is klein en mager, en hoort niet zo goed. Er lopen drie jongens van een jaar of twintig langs. Ze kloppen Henk op zijn schouder. “Alles goed ouwe? Leuk je weer te zien!” Even later geeft Henk toe zich de namen van de jongens, die hij tijdens een eerdere demonstratie al eens had ontmoet, niet meer te herinneren. Het lijkt niet uit te maken.⁴⁰

³⁹Henk had veel inzicht wat betreft de problematieken waar hij zich tegen uitsprak en de context waarin deze problematieken zich afspeelden. Waar ik verschillende sentimenten vaker ben tegengekomen tijdens informele gesprekken, wist Henk deze vaak het beste te verwoorden, waardoor hij dit hoofdstuk veel aan het woord zal zijn.

⁴⁰Namen van informanten die in dit hoofdstuk voorkomen zijn geanonimiseerd, tenzij het sprekers tijdens speeches in de openbare ruimte betrof.

Nederlandse burgers die zich uitspreken tegen de komst van vluchtelingen komen in verschillende soorten en maten voor. Hun overwegingen en argumenten kunnen mijlenver uit elkaar liggen en critici van de opname van vluchtelingen zijn soms even kritisch tegenover elkaar als tegen hun vanzelfsprekende tegenstanders.

De meest diffuse groep bestaat uit mensen die niet per definitie anti-vluchtelingen of anti-islam zijn. Niet iedereen interpreteert de komst van vluchtelingen en de aantallen als even problematisch. Voor een deel van de onderzoeksgroep zijn antipathie tegenover vluchtelingen of angst voor de islam geen primaire beweegredenen om actie te ondernemen. Men is simpelweg bang dat hun buurt onevenredig hard wordt geraakt door bijvoorbeeld de komst van een asielzoekerscentrum (AZC) en eventuele ermee gepaard gaande negatieve gevolgen. De categorie is moeilijk te duiden, aangezien er binnen de mensen die er in passen veel diversiteit bestaat wat betreft politieke voorkeur, achtergrond, religie, sociaal-economische klasse, etniciteit en standpunten binnen het vluchtelingenthema.

Naast zorgen over de veiligheid en integratie, kunnen er nog andere zorgen leven die voornamelijk afhankelijk zijn van de welvarendheid van de buurt. In rijkere buurten maakt men zich bijvoorbeeld zorgen over een eventuele waardedaling van huizen die de komst van een AZC met zich mee zou kunnen brengen. In armere buurten, zoals de wijk Overvecht in Utrecht, maakt men zich eerder zorgen over verpaupering van de wijk en een toename van criminaliteit en al bestaande problemen waar men als inwoners van krachtwijken mee te maken heeft. “*Je zou gek opkijken als ze een AZC zouden openen bij Wittevrouwen, of niet?*”⁴¹, riep Randy een keer gekscherend. Hij is als partijlid van de PvdA in Utrecht fel tegen de komst van een AZC in de wijk Overvecht. Het feit dat we allebei moesten lachen om zijn retorische vraag geeft veel weg over de manier waarop vluchtelingen worden gehuisvest. Het lijkt geen toeval te zijn dat huisvesting voor vluchtelingen meestal in de armere wijken wordt gezocht. De grond is er goedkoop en de locaties zijn meestal uit het zicht van het stadscentrum.

Waar xenofobie of islamofobie een onderdeel wordt van de standpunten van individuen, zal ik ze onderverdelen in een tweede categorie. Tussen de categorieën zijn overigens verschillende grijs tinten te vinden. Er bestaan veel zorgen over de komst van vluchtelingen uit islamitische landen en de invloed die zij zullen hebben op de Nederlandse maatschappij. Binnen deze categorie zijn een aantal trends te ontdekken. De meeste informanten zijn “etnisch Nederlands”, identificeren zich als “echte Nederlanders” en

⁴¹ Semi-gestructureerd interview met Randy 03-04-2016.

sympathiseren met of stemmen op de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders. Tevens zijn ze doorgaans lager opgeleid en onderdeel van de arbeidersklasse en valt het op dat veel van hen hard zijn geraakt door de economische crisis. Deze categorie zal ik vanaf nu “kritisch-rechts” noemen.

Deze duiding is ontstaan omdat ik het belangrijk vond een nieuwe term te gebruiken naar aanleiding van het ongenoegen van deze groep ten aanzien van bestaande identificaties, zoals extreemrechts. Allereerst is de groep kritisch tegenover de gevestigde orde en het multiculturalisme. Men heeft het idee dat hun mening niet geaccepteerd wordt door de “linkse”, dominante meerderheid en besluit om die reden op te komen voor hen die dit zelf niet kunnen of durven. Het tweede lid van de term is “rechts”, wat in een zekere zin een geuzennaam is geworden. Het heeft namelijk weinig te maken met politiek of economisch rechts, maar staat eerder voor anti-links. Men noemt zichzelf rechts, maar is tevens gefrustreerd om altijd maar in een “rechtse hoek” geduwd te worden. Dit insinueert namelijk verbanden met een derde categorie, namelijk “gewelddadig en/of neonazistisch rechts”. Hoewel deze categorie geen onderdeel van dit onderzoek is, is het wel een onderdeel van de context waar kritisch-rechts, vaak ongewild, deel van uitmaakt. Gewelddadig en/of neonazistisch rechts geeft kritisch-rechts volgens eigen zeggen “een slechte naam”, doordat ze in de media en in de politiek vaak onder de gemeenschappelijke noemer “extreemrechts” worden geschaard. Een beweging als PEGIDA doet er veel aan om van deze stigma’s af te komen. Dit wordt bemoeilijkt door het feit dat er ook een aantal standpunten zijn die ze met extreemrechts delen. Dit zijn namelijk standpunten, zoals de wens om de grenzen te sluiten, waarmee ze zich onderscheiden van (gevestigd) links en ze zich afzetten tegen de huidige status quo.

5.2. Duiding situatie en beweegredenen

“Gelukszoekers lachen ons uit en hebben de tijd van hun leven. Gratis geld, gratis alles en maar klagen en maar mauwen. [...] We pikken het niet meer!”, riep Adé, een kleine en potige man, tijdens zijn speech in Amsterdam. Een groot deel van de frustratie jegens het veranderde politieke landschap, het ermee gepaard gaande “wanbeleid” en de gestelde bezuinigingen is terecht gekomen bij de recent gearriveerde vluchtelingen, die door verschillende publieke figuren en kanalen werden aangewezen als zondebokken en veroorzakers van het ongenoegen in Nederland. Men heeft het idee dat de overheid het Nederlandse belastinggeld besteedt

zoals het hen goeddunkt, zoals aan Europa of aan “de asielindustrie”, in plaats van dit te besteden aan de behoeften van het volk.

In de leus “*Grenzen Dicht*” schuilt de wens dat de Nederlandse grenzen zullen worden als dijken tegen een overstroming. Sommige mensen spraken zelfs over “een regelrechte invasie”, waarin de connotatie van een aanval te bespeuren valt. Tevens maakt men zich zorgen over de achtergrond en samenstelling van de vluchtelingen die in Nederland aankomen. Zo worden vrijwel alle vluchtelingen ervan “beschuldigd” islamitisch te zijn en heeft men het idee dat de vluchtelingenstroom vrijwel alleen maar uit (jonge) mannen bestaat. “*Als het nou gezinnetjes zijn en kinderen, of ouderen, maar nee, die jonge mannen die hier in hun eentje komen, dat vertrouw ik niet. Dat moet ik niet*”, verklaarde een bewoonster van Sterrenwijk.

De distinctie tussen “echte vluchtelingen” en economische vluchtelingen is een veelgemaakt en veelzeggend onderscheid. De eerste groep had geen keuze en moest alles achterlaten om in leven te blijven. Het merendeel van kritisch-rechts is het erover eens dat deze mensen welkom zijn in Nederland en dat er voor hen gezorgd moet worden. De observatie dat deze mensen in Nederland terecht zijn gekomen brengt echter een motie van wantrouwen teweeg. Wanneer vluchtelingen uit Syrië veilig zijn aangekomen in Turkije hebben ze het gered. De tentenkampen daar bieden hen de veiligheid en vrede waar zij naar zochten. “*Waarom zouden ze vervolgens een levensgevaarlijke reis ondernemen om negen landen te doorkruisen en in Nederland te eindigen?*”⁴², vroeg Henk zich oprecht af, lichtelijk aansturend op zijn hierop volgende conclusie.

“*Voor economisch gewin natuurlijk!*”⁴³ De empathie van kritisch-rechts met vluchtelingen bestaat slechts onder zeer specifieke omstandigheden. Volgens hun redenering zijn vluchtelingen die Nederland bereiken vrijwel automatisch economische, en dus geen “echte” vluchtelingen. Dit wordt onderstreept door het onbegrip jegens de mannen die in de kracht van hun leven hun land ontvluchten, in plaats van er te blijven om te strijden voor huis en haard, wat blijkt uit leuzen als “*landverlaters zijn landverraders*”. De beelden van verwoeste Syrische steden op het nieuws hebben geen invloed op dit idee. Volgens hen komen vluchtelingen hierheen om zichzelf te verrijken ten koste van de belastingbetalende, hardwerkende Nederlander, wat hen tot economische vluchtelingen, of “gelukszoekers” maakt. Dit is een van de manieren waarop kritisch-rechts vluchtelingen als immoreel beschouwd.

⁴² Semi-gestructureerd interview Henk 17-03-2016.

⁴³ Semi-gestructureerd interview Henk 17-03-2016.

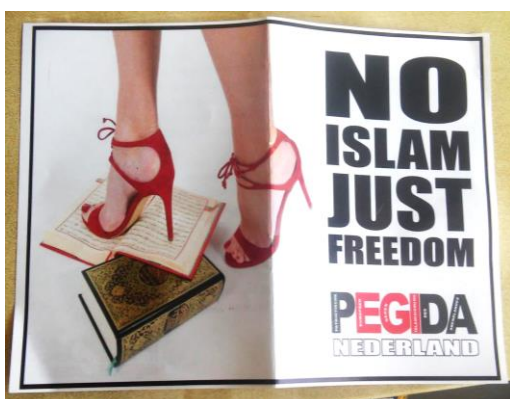
Niet alleen vormen deze op geld belust jongemannen een bedreiging voor de Hollandse portemonnee, maar ook voor de Nederlanders zelf. Deze “jonge honden”, die niet geremd worden door enige vorm van sociale controle, worden gezien als een seksueel en crimineel gevaar voor de samenleving en haar inwoners. Borden met daarop de tekst “*Rapefugees Not Welcome*” (zie figuur 2) geven aan hoe negatieve stereotypingen over de islam als een mannenreligie worden gekoppeld aan de vluchtelingen en hun morele kompas.

Figuur 2 PEGIDA's variatie op de leus "Refugees Welcome"

Waar men de westerse samenleving ziet als modern, seculier en vrij, ziet men de islam en de islamitische wereld als traditioneel, religieus en autocratisch. Voor kritisch-rechts gaan de normen en waarden van de islam niet samen met de Nederlandse. Dit is in feite “één van de zuilen” waarop PEGIDA en de PVV van Geert Wilders zich baseren en handelen. Wederom zien we een scherpe tweedeling vanuit het perspectief van kritisch-rechts. Binnen het “zwart-wit denken” dat men hanteert om de wereld om zich heen in te delen bestaan doorgaans twee opties: iets of iemand is goed of slecht, Nederlands of niet Nederlands. Op die manier worden de islamitische gemeenschap en de westerse, moderne wereld als tegenpolen en tegenstanders tegenover elkaar geplaatst. De vermeende onderdrukking van de

wrouw binnen de islam is hier een voorbeeld van (zie figuur 3). Het pamflet werd uitgedeeld op Internationale Vrouwendag 2016 en spreekt symbolische boekdelen. Het heilige boek van de islam ligt opengeslagen op de grond. De, gezien de context, provocerende rode hak vertrappeld koranvers 4:34, waarin mannen volgens sommige vertalingen worden aangemoedigd om hun vrouw te slaan. Dit is één van de manieren waarop kritisch-rechts aanspraak maakt op de gelimiteerde en soevereine eigenschappen van

Figuur 3 Pamflet "No Islam, Just Freedom" voor Internationale Vrouwendag 2016

de natie, zoals deze beschreven werden door Anderson. Leuzen en teksten als “*Grenzen Dicht*” en “*Nederland, trots en vrij. Daar hoor de islam niet bij*” geven duidelijk aan dat kritisch-rechts op zoek is naar een hernieuwde zelfbeschikking, waarin zij, het voorfront van de Nederlandse natie, weer aan het roer staan.

Op deze manier vult kritisch-rechts op een essentialistische manier in wie deze vluchtelingen zijn, waar ze vandaan komen en wat ze hier komen doen. Ze laten hierbij elk mogelijke constructivistische perspectief op identiteit, zoals de fluïde, geconstrueerde en meervoudige aspecten ervan, buiten beschouwing (Brubaker & Cooper 2000, 1). Zodoende worden vluchtelingen allemaal in éénzelfde hokje gestopt en verdwijnt er ruimte voor de diversiteit die er binnen deze uitgebreide en veelzijdige groep bestaat. Dit hokje bestaat uit een bijna vaststaande set stereotyperingen, waarmee men de essentie van deze groep mensen denkt te doorgronden om hier vervolgens een (negatief) oordeel over te kunnen vellen. Deze stereotyperingen worden ingezet om antipathie jegens vluchtelingen te verantwoorden.

Henk legde uit dat er maar één manier is om als moslim in de Nederlandse samenleving te kunnen integreren, namelijk door volledig afstand te nemen van de islam. Zolang iemand zich vasthoudt aan de islamitische normen en waarden kan diegene nooit Nederlander worden. Het “tirannieke” karakter van de monotheïstische religie, waarin god boven elke menselijke machthebber wordt geplaatst, zou ervoor zorgen dat men in de eerste plaats moslim zal blijven, en Nederlanderschap daardoor altijd op de tweede plek zal komen. Wanneer god op de eerste plek staat, staan zijn woord en wet, in de vorm van de Koran en de geschriften, dat ook. Door in de stijl van de film *Fitna* quotes te isoleren uit deze geschriften wil men de “verderfelijkheid” van de religie als geheel aantonen. Vervolgens wordt moslims verweten dat zij de wet van het nieuwe thuisland als minder belangrijk beschouwen dan hun “immorele” religieuze wetten. Toen ik later aan Henk vroeg of het onderscheid tussen integratie en non-integratie belangrijker was dan het onderscheid tussen migranten en vluchtelingen, knikte hij. Integratie, en daarmee het loslaten van de islam, of andere normen en waarden, is de belangrijkste stap voor nieuwkomers wanneer zij naar Nederland komen en onderdeel willen worden van de maatschappij.

Op de vraag waardoor er in Nederland een vijandige sfeer is ontstaan rondom het vluchtelingenthema antwoordde Wilders (2016) in een interview met “de Limburger” het volgende: “Polarisatie! Maar dat komt niet door boze burgers op inspraakavonden. Dat komt door de import van een cultuur, die ons haat. We hebben de intolerantie geïmporteerd.” Volgens deze interpretatie zijn alle moslims aanhangers van een religie die een (gewapende) strijd tegen de rest van de wereld, en Nederland, beoogt en daarmee een gevaar vormt voor de samenleving. De broodnodige integratie die door Henk werd benoemd wil maar niet lukken, en de “massa-influx aan vluchtelingen” wil hierbij ook niet helpen. De aanslagen in Parijs van november 2015 en de aanslagen in Brussel van maart 2016 worden als bewijsmateriaal gebruikt om aan de kaarten dat deze oorlog reeds begonnen is. Wantrouwen tegenover

moslims is dan niet langer een vorm van paranoia, maar het realisme van de “wakkere burger”. De frustratie over de ongelijke verdeling van goederen en diensten tussen Nederlanders en vluchtelingen is duidelijk te horen in de woorden van Asje Bella, een vaste spreker tijdens PEGIDA demonstraties. Deze perceptie heeft bijgedragen aan de groei van antagonistische gevoelens jegens de vluchtelingen (Tambini 2001, 209). Zij ziet “haar volk” als de grote verliezer van het grote politieke spel waar het vluchtelingenthema in verwickeld is geraakt.

Ze mogen in ieder geval 1,5 jaar afwachten, of ze mogen blijven. Dat mogen ze straks allemaal, want er valt niets na te checken zonder papieren. En niemand is illegaal in Nederland, hè. Schiet toch op, ze gaan nooit meer weg. Jullie geven ze bed, bad en brood en klaar is het hè? En wie gaat dat betalen? Juist, de Nederlander! De Nederlanders die zich de pleuris kan werken en nee er is volgens u geen probleem in dit land.⁴⁴

Kritisch-rechts beticht Den Haag en de EU van het voeren van een wanbeleid dat tot deze situatie heeft geleid en het links laten liggen van de rechtse mening. De Nederlandse democratie is volgens Asje Bella slechts een façade om het Nederlandse volk in de waan te laten vertegenwoordigd te worden. “*Dan moet alleen nog één probleempje worden opgelost en dat is PEGIDA. De realisten van het wakkere Nederland, die zich niet in coma laten houden door de staatsmedia.*”⁴⁵ De Nederlandse democratie is volgens kritisch-rechts een schijndemocratie die in stand wordt gehouden door de politieke elite. Het gebruik van het woord “staatsmedia” geeft veel weg over de autoritaire eigenschappen die men toeschrijft aan de Nederlandse overheid en de manier waarop zij de status quo zouden handhaven, namelijk door het indoctrineren van het volk door middel van gecontroleerde media. Hiermee doelde ze onder andere op de NOS. Asje Bella en vele andere informanten stellen tevens dat de EU, en de Nederlandse politiek in hun kielzog, actief probeert om West-Europa te ontwrichten. Merkel is tijdens demonstraties meerdere malen “*de meest gevaarlijke vrouw ter wereld*” genoemd en Rutte wordt beschreven als een trekkop van grotere machthebbers. In plaats van te luisteren naar het volk, moedigen politici vluchtelingen aan naar Europa te komen om zo het sociale stelsel binnen de maatschappij uit te hollen en Europa economisch ten val te brengen.

⁴⁴ Speech van Asje Bella in Amsterdam 27-02-2016.

⁴⁵ Speech van Asje Bella in Amsterdam 27-02-2016.

Volgens kritisch-rechts halen politici hier tijdelijk persoonlijk gewin uit, maar geven ze de moslims tegelijkertijd de mogelijkheid de islam te verspreiden. *“Het zijn allemaal lieve mensen, die ongecontroleerde invasie, die de autochtone bevolking zal vervangen. Dat kan u niet snel genoeg gaan.”*⁴⁶, vervolgde Asje Bella haar argument. Het idee dat de autochtone bevolking vervangen zal worden geeft blijkt van een *clash of the civilizations* binnen Nederland en binnen West-Europa, waarin de autochtone bevolking het onderspit zal delven. De (islamitische) vluchtelingen vormen de minderheid die volgens kritisch-rechts in de weg staat van de mogelijkheid om “an unsullied national whole” te kunnen zijn (Appadurai 2006, 8). Omdat zij zich tegen het etablissement uitspreken, hebben organisaties als PEGIDA Nederland het idee dat de gevestigde orde zich tegen hen heeft gekeerd. *“Een irritant clubje mensen voor u, die toch iedere keer - hoe ze ook gedemoniseerd worden en hoe ze ook aangevallen worden, telkens weer hun demonstratierecht opeisen. In Utrecht twee keer gedemoniseerd en aangevallen door de AFA en door de politie; in Rotterdam idem dito. Geterroriseerd door Aboutaleb. Maar we blijven terugkomen.”*⁴⁷ Wanneer het volk kunstmatig “in coma gehouden wordt” is het per definitie niet zonder risico om “een wakkere burger” te zijn.

Vervolgens zijn er mensen zoals Henk, Geert Wilders en Edwin Wagenveld die *“het opnemen voor de mensen die dit zelf niet kunnen of durven”*⁴⁸. De frustratie en angst voor de maatschappij zoals deze nu is wordt door kritisch-rechts niet bevestigd, maar wordt gezien als een acuut risico waar naar gehandeld moet worden. Henk is een grote en sterke kerel, wat hem weerbaar maakt. Om deze reden voelt hij zich verantwoordelijk voor mensen die dit niet zijn en let hij op zijn bejaarde burens en gaat hij naar demonstraties toe. *“Hoe kan je je onveilig voelen in je eigen land? Als ik me al in het nauw gedreven voel, hoe moet dat dan bijvoorbeeld voor vrouwen en kinderen zijn?”*⁴⁹ Geweld zou volgens hem een optie kunnen zijn om jezelf en je naasten te verdedigen, wanneer er geen andere uitweg is. Het gevoel van verantwoordelijkheid insinueert een verbondenheid met de mensen en gemeenschappen voor wie iemand deze verantwoordelijkheid voelt. De combinatie van de in deze paragraaf beschreven zorgen en frustraties en een gevoel van verantwoordelijkheid bieden een goede bodem voor (politiek) engagement.

⁴⁶Speech van Asje Bella in Amsterdam 27-02-2016.

⁴⁷Speech van Asje Bella in Amsterdam 27-02-2016.

⁴⁸Semi-gestructureerd interview Henk 17-03-2016.

⁴⁹Semi-gestructureerd interview Henk 30-03-2016.

5.3. Georganiseerd engagement

Voor de meeste individuen begint het engagement bij het volgen van Facebookpagina's en het actief participeren op deze pagina's. Georganiseerd engagement is in 2016 ondenkbaar zonder het internet. Men deelt (nieuws)artikelletjes en/of standpunten en plaatst hier vervolgens reacties op, of bediscussieert de inhoud. Veel artikelen gaan over de komst van vluchtelingen en de negatieve gevolgen ervan. Via deze netwerken worden tevens de meeste bijeenkomsten georganiseerd.

Hoewel de Facebookpagina van PEGIDA Nederland 18.782⁵⁰ volgers heeft, komen er op demonstraties meestal tussen de 50 en 200 mensen opdagen. Hier bestaat veel frustratie over: *“Als er niemand komt opdagen kom ik ook niet.. Allemaal grote bek op facebook, maar demonstreren ho maar!”*, aldus een bericht van een sympathisant van PEGIDA. Er zijn verschillende redenen waarom geëngageerde burgers kunnen besluiten niet de straat op te gaan. Op kritisch-rechtse demonstraties komen verschillende linkse tegendemonstranten af, waaronder van de Anti-Fascistische Actie (Antifa of AFA), die niet schromen om bedreigingen en verwensingen te roepen of in sommige gevallen geweld te gebruiken. Ook zien we dat kritisch-rechtse demonstraties in de praktijk individuen of groepen met nazistische sympathieën of gewelddadige motieven aan kan trekken. Tijdens een demonstratie in Utrecht was er sprake van allebei de situaties.

De toespraak van de voorman van de neonazistische NVU viel niet in goede aarde bij de aanwezige sympathisanten van PEGIDA. Om aan te geven tegen het nationaal-socialisme te zijn en spanningen tussen de aanwezige bewegingen te voorkomen, besloot PEGIDA voorman Edwin Wagenveld de demonstratie te verlaten. Ongeveer tien minuten later hebben Marie, Max en zijn zoontje en ik het plein bij de stadsschouwburg ook verlaten. We gaan op huis aan. *“Nazi's raus!”*, wordt er naar ons geroepen. Max' zoontje kijkt zenuwachtig om zich heen. Een stukje verderop bedenk ik me dat mijn fiets nog bij de stadsschouwburg staat. Ik neem afscheid en besluit dat ik het best even om kan lopen, aangezien ik anders de spontaan ontstane tegenmars moet passeren. Ik schiet een zijstraatje in waar voor mij nog een jongen loopt. Hij vraagt me of ik bij *“die Fasca's”* hoor, waarmee hij doelt op de

⁵⁰ Aantal Facebookvolgers op 25-06-2016.

“fascisten” van de anti-asielbeleid demonstratie. Ik leg hem uit dat ik onderzoek doe voor de Universiteit Utrecht over beeldvorming rondom het vluchtelingentema. Terwijl hij voor me blijft lopen stelt hij nog een paar vragen. Uiteindelijk concludeert hij dat ik “niet aan de kant van de nazi’s sta” en in orde ben. “Laat maar, hij doet alleen onderzoek!” roept hij langs me heen. Ik kijk over mijn schouder en zie dat er twee in het zwart geklede jongens achter me lopen. Ze stoppen, zeggen wat tegen elkaar, en draaien zich om. De jongen die voor me loopt vertelt me dat ze me, als ik geen onderzoek had gedaan, in elkaar hadden geslagen.

Dit is waar journaliste Nanninga en Hilderink (2016) op doelden toen ze spraken over de manier waarop (extreem) links “intolerant strijd voor de tolerantie”. Om tolerantie richting vluchtelingen te bewerkstelligen moeten kritisch-rechtse sympathieën “de kop in worden gedrukt”. Het feit dat ik aanwezig was bij een demonstratie (wat mijn recht is), en liep met mensen die daar ook aanwezig waren en een deel van de standpunten deelde (wat hun recht is), maakte mij schuldig aan alle mogelijke te stellen schuldvragen. Ik was een nazi, een mensenhater, een racist en “een aso” en verdiende daarom fysiek gestraft te worden. Er werd mij niet gevraagd waarom ik aanwezig was, of wat ik dacht. Als ik daadwerkelijk had aangegeven bij de demonstratie aanwezig te zijn geweest, omdat ik dat belangrijk vond en achter de standpunten stond, waren de jongens niet met mij in discussie gegaan: nooit voelde de dialoog verder weg dan op dit moment in een zijstraatje in Utrecht.

Terwijl we voortslechteren zegt Ingrid tegen Robin dat hij niet zo moet sloffen en zijn voeten moet optillen. Femke, de vriendin van Robin begint te lachen. “Hij heeft een kater en is gister in de sloot geflikkerd”, vertelt ze. Robin wordt een beetje rood en kijkt haar verwijtend aan, maar ziet de lol er tegelijkertijd wel van in. Het is misschien tien minuten geleden dat ik Ingrid, een veteraan in het demonstrantenvak, en Robin aan elkaar heb voorgesteld. Net als Ingrid bij mij deed toen ik haar voor het eerst ontmoette, nam ze Robin en zijn vriendin ook onder haar vleugel, als een moeder die haar jongen rondleidt in een voor hen nieuwe wereld. Robin heb ik sindsdien niet meer zien sloffen.

Dergelijke beelden komen we niet tegen in de media wat betreft bewegingen als PEGIDA. Bij de meeste demonstraties gaat het er echter ontspannen en gezellig aan toe en wordt er veel

gesocialized door aanwezigen: er wordt dikwijls gesproken over “de PEGIDA familie”. Veel mensen kennen elkaar van eerdere demonstraties en zijn blij elkaar weer te zien. Sommigen besloten een keertje te komen kijken en andere werden meegenomen door vrienden of familie, waarop men vervolgens bleef terugkomen. Vooral de rustigere demonstraties zijn eigenlijk best gezellig en naast de demonstratiethema’s worden er alledaagse zaken besproken. Men voelt zich verbonden en vindt steun in het ontmoeten van mensen met een vergelijkbare mening. Deze sensatie van “zich thuisvoelen” en de emotionele hechting die erdoor ontstaat, bewerkstelligt een gevoel van *belonging*. Vanuit de waarde die men collectief hecht aan een bepaald waardesysteem en het feit dat men om die reden samenkomt, is het mogelijk dat er een samenhangende groep ontstaat uit vreemdelingen (Yuval-Davis 2006, 203). De aanwezigheid van tegendemonstranten en de observatie dat zij opkomen voor vluchtelingen, vergroot dit gevoel van *communitas*. Men heeft niet langer het gevoel er alleen voor te staan, en naarmate men meer betrokken raakt wordt het (politieke) engagement, en de groep die eraan verbonden is, een onderdeel van iemands netwerk en identiteit.

Bij demonstraties die ontstaan uit lokale initiatieven zijn er vergelijkbare dynamieken waar te nemen. De grootste verschillen tussen nationale en lokale bewegingen zijn de thema’s waar men tegen demonstreert en de afgebakende locatie dat als toneel fungeert. PEGIDA reist door heel Nederland om hun anti-islam boodschap te verspreiden en ontvangen dan ook niet altijd een warm welkom. “Van deze mensen komt vrijwel niemand uit Ede”⁵¹, vertelde een lokale journalist me tijdens een anti-asielbeleid demonstratie in van PEGIDA en DTG in Ede. Veel Edenaren waren uit interesse komen kijken, maar sympathiseerden totaal niet met de aanwezige demonstranten. Lokale actiegroepen ontstaan juist vanuit een lokale behoefte. Een stressor als de komst van een AZC en angst voor de eventuele negatieve impact ervan, wat vaak gepaard gaat met het gevoel dat de gemeente de mening van de omwonenden niet serieus neemt, brengt onvrede teweeg, waardoor men kan besluiten elkaar op te zoeken. Vaak is het mogelijk om in te spreken tijdens gemeenteraadsvergadering in de hoop dat de gestelde beleidsplannen aangepast zullen worden⁵². Dergelijke initiatieven willen doorgaans niet met kritisch-rechtse bewegingen als PEGIDA geassocieerd worden. Het volk waar kritisch-rechts voor claimt te strijden zet zich, ironisch genoeg, vaak af tegen hun “voorvechters”, waardoor de natie waar PEGIDA van droomt maar vanuit één kant wordt voorgesteld en het problematisch is om te spreken over een “horizontaal kameraadschap” (Anderson 2006, 7). Aan de hand van de *multilayered* conceptualisering van burgerschap door Yuval-Davis is het

⁵¹ Omstander tijdens een PEGIDA demonstratie in Ede 20-02-2016

⁵² Data afkomstig van raadsvergaderingen in Leiden en Schipluiden

mogelijk orde te scheppen binnen de chaos aan verwarrende idealen en realiteiten wat betreft identiteit en verbondenheid van deze groep bezorgde burgers.

5.4. Identiteit en burgerschap

Nederland is gebouwd op joods-christelijke humanistische fundamenteën. Het zijn de verstomde woorden van Pim Fortuyn die nog altijd na-echoën binnen kritisch-rechtse kringen. Wat deze fundamenteën precies zijn is voor velen onduidelijk, maar deze fundamenteën zijn onmiskenbaar “van ons” en vormen de bakermat van het huidige, moderne Nederland. De Nederlandse cultuur en identiteit zijn hieruit voortgekomen en horen specifiek bij de Nederlandse natie-staat. Op die manier is het burgerschap van kritisch-rechts steeds meer geculturaliseerd geraakt, waardoor de waarde die wordt toegeschreven aan de “vaststaande” Nederlandse cultuur en identiteit als criteria voor Nederlanderschap is gegroeid (Mepschen et al. 2010, 964).

“Een goede Nederlander” is hardwerkend en trots op zijn/haar land en haar geschiedenis. Inderdaad, de Gouden Eeuw wordt vaak als zodanig beschouwd en aan de negatieve aspecten van de vaderlandse geschiedenis, zoals het kolonialisme en de slavernij, wordt doorgaans weinig aandacht geschonken. “Een goede Nederlander” voelt zich verantwoordelijk voor zijn naasten en neemt het op voor de zwakkeren in de samenleving door bijvoorbeeld te gaan demonstreren. Vergelijkbaar met de dienstplicht in tijden van oorlog, is kritisch-rechts van mening dat sommige rechten en verantwoordelijkheden die gepaard gaan met hun burgerschap in tijden van crisis moeten transformeren in plichten. Vooral nu de druk als groeiend wordt ervaren, voelen velen “een burgerplicht” om actie te ondernemen om het vaderland te beschermen. “De goede Nederlander” is een goed burger. In sommige gevallen eisen groeperingen, zoals het Dutch Self Defense Army, zelfs hun zelfverdedigingsrecht op.

Vrijheid wordt als een inherente eigenschap van de Nederlandse samenleving gezien. Vanuit deze algemene definitie komen de vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst voort. Samen zorgen deze begrippen ervoor dat men het recht heeft te geloven wat men wil, maar men tevens het recht heeft om met religie en andere zaken te spotten.⁵³ Dit zijn precies de waarden waar de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders zich op beroept. De waarde die aan deze vrijheid wordt gehecht is symbolisch verbonden met de Tweede

⁵³ Semi-gestructureerd interview met Henk 30-03-2016

Wereldoorlog. Adé liet tijdens zijn speech in Amsterdam een foto zien van zijn opa. “*En als jullie het goed vinden wil ik deze demonstratie een gezicht meegeven. [...] Het gezicht van mijn grootvader, sergeant majoor in het leger. Mijn trotse opa, die zijn leven samen met vele anderen heeft gegeven voor ons land, zodat wij in vrijheden zouden en kunnen leven. Maar deze vrijheid staat nu ernstig onder druk.*”⁵⁴ Het gevoel dat wij onze voorouders verloochenen door deze vrijheid niet zorgvuldig te waarborgen is voor velen onverdraaglijk en onvergeeflijk. De vrijheid, en de vrijheid om deze zelf in te vullen, is echter niet aan iedereen voorbehouden.

Op een bepaalde manier wordt vrijheid als synoniem voor de Nederlandse identiteit gebruikt: door de vrijheid kunnen we zijn wie we zijn, en zonder die vrijheid komt de Nederlandse identiteit in het gedrang. Men heeft het idee dat de Nederlandse soevereiniteit van buitenaf wordt ingedamd door Europa. Dit gaat ten koste van de zelfbeschikking van Nederland en zorgt ervoor dat men niet langer de baas is in eigen huis. Van binnenuit ziet men de Nederlandse vrijheid en identiteit ook verdrongen worden door de komst van de “vluchtelingenstroom” en de daarmee gepaarde islamisering, waardoor kritisch-rechts deze mensen juist de vrijheid ontnemt onder het motto “*iemand's vrijheid houdt op waar die van een ander begint*”⁵⁵. Eerder waren er al vergelijkbare zorgen met betrekking tot het multiculturalisme: de inbreuk van de ander op de eigen vrijheid en identiteit ontzegt hen dezelfde rechten die tevens horen bij “het kritisch-rechtse burgerschap”. Dit is ook één van de redenen waarom veel mensen uit deze onderzoeksgroep zoveel waarde hechten aan bijvoorbeeld Zwarte Piet. Nederlandse tradities zijn onmiskenbaar “van ons” en elke poging om deze op te heffen wordt gezien als een aanval op de Nederlandse identiteit.

Er wordt dus voornamelijk veel aanspraak gemaakt op de aspecten van burgerschap die de solidariteit tussen de Nederlanders wil vergroten - Nederland als dorp - en de aspecten van burgerschap die in stelling gebracht worden om de Nederlandse cultuur en identiteit te beschermen. Met deze vaderlandsliefde en solidariteit wordt echter een scherp proces van in- en uitsluiting in gang gezet, waarin wordt besloten wie en wat wél Nederlands is, en deze liefde en solidariteit verdient, en wie en wat hier buiten valt. Wanneer de notie van gedeelde (Nederlandse) identiteit groter wordt, ontstaat er meer homogeniteit en worden de grenzen versterkt. Een zeer positieve sociale identificatie met de eigen groep kan aversie bewerkstelligen tegen groepen mensen die hier niet bij horen, zoals de vluchtelingen. Volgens sommige sceptici (zoals de Internationale Socialisten) is deze zogenaamde zorgzaamheid en

⁵⁴ Speech van Lukas in Amsterdam 27-02-2016.

⁵⁵ Semi-gestructureerd interview met Henk 30-03-2016

solidariteit slechts een rookgordijn voor racistische of zelfs neo-nazistische praktijken, die aanzetten tot haat, discriminatie of geweld. De observaties van Thran en Boehnke van PEGIDA in Duitsland zijn veelzeggend over de manier waarop kritisch-rechts burgerschap vormgeeft:

Citizenship [...] is not seen as an act of a modern state that puts “all citizens without exception [...] under the exclusive rule of the territorial government” (Hobsbawm 1996, 1065), but rather as a natural ‘belonging’ of someone with a ‘national identity’ to a national community. Here a conclusion can be drawn: In Pegida’s view, every single foreigner has a “natural” identity that is determined by the national group of which he/she is a part. (Thran & Boehnke 2015, 187).

Deze “natuurlijke verbintenis” met een natie-staat en de implicaties die dit heeft voor het definiëren van (nationaal) burgerschap kan niet bestaan zonder uitsluiting van hen die hier niet toe behoren. Wanneer natie en staat op een natuurlijke manier worden verbonden door grenzen is transgressie per definitie problematisch. De komst van vluchtelingen zorgt op die manier voor een onoplosbare situatie. Aangezien zij hun thuisland hebben moeten ontvluchten komen ze terecht op plaatsen waar ze “behoren”, zoals Nederland. Ondertussen zorgt hun aanwezigheid ervoor dat de manier van leven van de inwoners van het gastland wordt beïnvloed of “aangetast”:

People seek assurances in definitions of identities and cultures which are fixed and immutable, an inherent characteristic of people who belong to a specific community of origin. Anybody different or external to the boundaries of the community thus defined would be perceived as inherently incompatible. [...] others [people] look for ways to defend themselves from what they foresee as complete social disintegration and loss of cultural heritage and political autonomy (Yuval Davis 1999, 130).

Het vastleggen en vieren van de eigen identiteit en het proces van vervreemding van de ander gaan hand in hand. Men vindt zekerheid in een vaststaande, “natuurlijke” Nederlandse identiteit en in de gemeenschap van “goede Nederlanders” die erbij hoort. Een beschrijving van “de goede Nederlander” verraadt echter op wie dit begrip duidt, namelijk op kritisch-

rechts zelf. De aanwezigheid van “incompatibele minderheden” binnen dezelfde grenzen, zoals de vluchtelingen, kan gepercipieerd worden als een inbreuk op Andersons beperkte en soevereine eigenschappen van de natie-staat. Door angst voor sociale desintegratie, verlies van cultureel erfgoed en politieke autonomie door de dominante groep ontstaat er zodoende een voedingsbodem voor *fear of small numbers* (Appadurai 2006).

“Of je een creool bent?”, verduidelijkt Harry. Ik dacht dat ik zijn vraag niet goed had verstaan. “Je bent vrij donker.” De vraag intrigeert me en ik kijk de wat excentrieke, oudere man aan om te peilen hoe hij de vraag precies bedoelt. In zijn grote ogen is geen spot of minachting te vinden. “Een eerlijke vraag behoeft een eerlijk antwoord”, denk ik bij mezelf. “Mijn moeder is roodharig en mijn vader komt uit een klein boerendorpje in Brabant. Hoewel hij vroeger op Fidel Castro leek heeft ook hij Nederlands bloed”. Harry knijpt een oog dicht en probeert een oordeel te vellen maar besluit het gegeven te accepteren. Het gesprek kabbelt verder. “Maar toch zou het goed zijn als er meer creolen naar deze demonstraties zouden komen. Nu zijn er alleen maar Nederlanders, maar het gaat ons allemaal aan.”, concludeert hij uiteindelijk.

Zoals duidelijk wordt uit de verwarring van Harry wordt er ook onderscheid gemaakt in termen van etniciteit, wat tevens een niveau is waarop burgerschap wordt geconstrueerd. Hoewel deze profilering op basis van gepercipieerde etniciteit doorgaans weinig genuanceerd is, speelt deze toch een belangrijke rol in het denken van kritisch-rechts. Het eerste grote onderscheid dat er gemaakt wordt is voornamelijk gebaseerd op uiterlijke kenmerken. Het hebben van Noord-Afrikaanse of Midden-Oosterse uiterlijke kenmerken wordt, niet geheel verrassend, geassocieerd met de islam en de eerder genoemde vooroordelen die eraan gekoppeld worden. Het duurt niet lang voordat een individu met dergelijke uiterlijke kenmerken en een baard wordt geassocieerd met islamitisch, fundamentalistisch terrorisme, bijvoorbeeld. Kritisch-rechts is echter op een breder niveau wantrouwend naar minderheden die zij als “niet-Nederlands” identificeren, zoals Somalische of Antilliaanse Nederlanders. Het voorstel van de PVV om “criminele Antillianen” terug te sturen naar Curaçao, Aruba of Sint Maarten is hier een voorbeeld van. Aan oververtegenwoordiging van “niet-westerse” minderheden in statistieken over criminaliteit probeert men essentialistische, etnische verklaringen te hangen. Om die reden verbaasde de opmerking van Harry mij. In het grotere plaatje maakte hij een veelzeggend onderscheid tussen “gewone buitenlanders” en

“islamitische buitenlanders”. Als sympathisant van PEGIDA sprak het voor zich dat hij moeite met de islam heeft. Zijn wens om andere minderheden aan hun kant te betrekken binnen deze strijd was een interessante variatie op een bestaand motief, die het bekende onderscheid tussen “wij” en “zij” een nieuwe invulling gaf.

De nationale en etnische niveaus van burgerschap hebben beiden eigenschappen van *imagined communities*, in zoverre dat als gelimiteerd en soeverein worden voorgesteld, en een horizontaal kameraadschap beschrijven, tussen mensen die elkaar niet hoeven te kennen. Men baseert zich echter ook op gemeenschappen en collectieven die niet - of in mindere mate - *imagined* zijn. Waar PEGIDA opkomt voor Nederland en haar inwoners in het algemeen, richten lokale actiegroepen zich op lokale problemen en sentimenten. De primaire zorg van de inwoners van Sterrenwijk was dat er geen AZC zou komen in hun buurt. Zorgen over Nederland, de nationale identiteit en de toekomst van ons land kwamen pas later, of zelfs helemaal niet aan bod.

Het burgerschap van de in dit hoofdstuk behandelde bezorgde burgers komt voornamelijk tot uiting wat betreft nationaal, etnisch en lokaal niveau. Op andere niveaus, zoals transnationaal of supranationaal burgerschap, wordt vrijwel geen aanspraak gemaakt. De aanwezigheid van supranationaal burgerschap wordt zelfs als problematisch beschouwd, wat blijkt uit de antipathie van kritisch-rechts tegenover de EU en begrippen als “wereldburgerschap”. Wereldburgerschap wordt door hen gezien als een links, utopisch verzinsel waar niemand baat bij heeft. De zogenaamde solidariteit die eruit voortkomt is één van de redenen waarom er hier problemen met vluchtelingen zijn, zo redeneerde Asje Bella⁵⁶. Het is niet verrassend dat vormen van burgerschap die de grenzen van de Nederlandse staat overschrijden worden geproblematiseerd. Loyaliteit naar andere instituties, landen of volkeren kunnen namelijk niet door een deur met het kritisch-rechtse ideaalbeeld van Nederland waarin de grenzen van natie, staat en etniciteit samenvallen.

Tot hun grote frustratie wordt het bezorgde burgerschap van kritisch-rechts non-stop aan de tand gevoeld en bekritiseerd door zowel links als de gevestigde orde. Dit komt voornamelijk doordat hun burgerschappen voor een belangrijk deel gebaseerd zijn op de uitsluiting van minderheden, waaronder in het bijzonder vluchtelingen, die op een nationaal, etnisch en cultureel niveau worden gezien als *non-belonging*. Dit gaat in veel gevallen gepaard met verschillende vormen van discriminatie en de wens om vluchtelingen Nederlands burgerschap, of zelfs asiel, te ontzeggen, in de hoop “het ware Nederland” te behouden en

⁵⁶ Speech van Asje Bella 27-02-2016

veiligheid in Nederland te waarborgen. De crisis waar kritisch-rechts mee geconfronteerd wordt, is een vermeende nationale identiteitscrisis die zij het hoofd proberen te bieden door overal grenzen te trekken.

6. Conclusie en discussie

⁵⁷Aan beide kanten van het spectrum is het begrip “bezorgde burger” wel eens gevallen. Aan de pro-vluchtelingenkant bestaat er echter geen consensus over de juistheid van dit begrip, doordat niet iedereen zich graag als burger identificeert. Om die reden is het misschien interessanter om het te hebben over “bezorgd burgerschap”. Bezorgd burgerschap is namelijk van toepassing op beide onderzoeksgroepen. Meer dan beide kampen ooit zouden willen toegeven, delen ze diverse standpunten, zorgen en tegenstanders. Bij beide groepen leeft het sentiment dat het voor de toekomst van Nederland belangrijk is dat de oorzaken en problemen wat betreft het vluchtelingenthema moeten worden aangepakt. Hun verschillende versies van bezorgd burgerschap bewerkstelligen echter fundamenteel andere conclusies en duidingen wat betreft de situatie.

Een van deze gedeelde standpunten is het idee dat huidige problematiek deels veroorzaakt is door gebrekkig beleid vanuit de Nederlandse overheid en de EU. Hoewel er verschillen bestaan tussen de oorzaken van deze frustratie, zijn beide onderzoekspopulaties onder de gemeenschappelijke noemer “anti-etablisement” te scharen. De politiek en het economische systeem - de gevestigde orde - zijn onderdeel van het probleem en moeten daarom veranderen. Volgens de Internationale Socialisten zou dit moeten gebeuren middels een socialistische revolutie. Wilders’ supporters zijn in een zekere zin ook op zoek naar een omwenteling van het huidige systeem naar een nieuwe stand van zaken, die gebaseerd is op hoe Nederland vroeger was.

Vrijwel niemand binnen beide populaties is tevreden over de manier waarop de coalitie van de PvdA en de VVD de bezuinigingen die volgden op de economische crisis in 2008 hebben vormgegeven en uitgevoerd. Binnen beide populaties hebben we niemand gesproken met sympathieën voor de VVD, waaruit wij concluderen dat “de bezorgde burger” simpelweg niet compatibel is met deze partij. De VVD is namelijk economisch rechts en voorstander van de huidige politieke en economische status quo en het neoliberalisme, waarover juist zoveel onvrede bestaat binnen beide onderzochte groepen. Rechtse duidingen wat betreft de PVV doelen op hun uitsluitingspolitiek en moeten niet verward worden met de manier waarop de VVD neoliberaal rechts is. De economische standpunten van Wilders’ partij zijn juist links, en in sommige gevallen zelfs socialistisch, te noemen. De PvdA, daarentegen, wordt door de bezorgde burger geminacht door de verzwakking en verrechtsing

⁵⁷ Geschreven door Toon Vos met bewerkingen en toevoegingen op het gebied van de pro-vluchtelingenkant door Susanne Kipp.

van de partij. Aan de pro-vluchtelingenkant wordt vaak benadrukt dat de bezuinigingen en de belangen binnen het kapitalistische systeem voor sociale afbraak zorgen waar het volk de dupe van is. Tevens beargumenteren ze dat er hierdoor een gevoel van schaarsheid wordt gecreëerd, waardoor er een voedingsbodem ontstaat voor anti-vluchtelingensentimenten.

Ook zijn beide onderzoeksgroepen (politiek) geëngageerd, omdat zij vinden dat normen en waarden die volgens hen bij Nederland horen, gevaar lopen en in stand gehouden moeten worden. Het ironische van deze overeenkomst is dat de groepen een totaal ander idee hebben wat deze normen en waarden precies inhouden. Aan de pro-vluchtelingenkant is men het er over eens dat Nederland een tolerant en solidair land is, waar ruimte bestaat voor diversiteit, en dus ook voor vluchtelingen met een eventuele andere religie. De mensheid is hierin de sociale groep waarmee men zich positief identificeert. De enige grenzen die deze sociale groep kent liggen tussen hen en de mensen die zich afzetten tegen de supranationale menselijke solidariteit, zoals de PVV en haar aanhangers en bewegingen zoals PEGIDA. Hun normen en waarden en anti-tolerante boodschap vormen een obstakel voor het utopische ideaal van de linkerflank. Het vluchtelingenthema is bij uitstek een voorbeeld van dit spanningsveld.

Kritisch-rechts legt de situatie precies andersom uit. Net als hun tegenpolen, duiden zij de huidige situatie als een noodsituatie, waardoor verandering noodzakelijk is. Om dit aan de rest van Nederland duidelijk te maken, maken zij gebruik van het “nieuw realistische” discours, waarin men geen blad voor de mond neemt wat betreft kritiek rondom thema’s als integratie en religieuze diversiteit onder het mom van de vrijheid van meningsuiting (De Zwart 2011, 3). Vanuit hun perspectief is tegenstand van de linkerflank, zoals initiatieven als “Laat Ze Niet Lopen”⁵⁸, een poging om hen dit recht af te nemen. Dit wordt hypocriet gevonden, omdat “links” hiermee op een intolerante manier streeft naar tolerantie. De vrijheid (van meningsuiting), die kritisch-rechts als een inherente eigenschap van “het Nederlandse” ziet, raakt hierdoor in gevaar.

Op die manier staan kritisch-rechts en activistisch links in de weg van de realisatie van elkaars idealen. Men ziet in elkaar “de ander”, waar men zich vervolgens met man en macht tegen afzet. Vanuit het perspectief van kritisch-rechts bestaat deze ander uit de “intolerante linkerflank” en de “islamitische vluchtelingen”. De invloedrijke rol van contra-identificatie in het proces van identiteitsvorming komt hierin duidelijk naar voren: het zijn van anti-islamitisch en anti-links van centraal belang zijn binnen het kritisch-rechtse gedachtegoed. Op

⁵⁸ “Laat Ze Niet Lopen” wordt niet georganiseerd door de onderzoeksgroep van Susanne Kipp.

die manier wordt de identiteit van beide onderzoeksgroepen voor een groot deel gevormd door de aanwezigheid van elkaar. Aan de pro-vluchtelingenkant geldt dit vooral bij de activisten. Onder de vrijwilligers komt het belang van contra-identificatie en het afzetten tegen racisme veel minder tot amper naar voren. Zij identificeren zich voornamelijk als mensen of wereldburgers die zich inzetten voor vluchtelingen, vanuit menselijke solidariteit.

Het zal als verrassend ervaren worden dat er zoveel overeenkomsten bestaan tussen deze twee groepen die samen liever niet door één deur zouden kunnen. Hoewel beiden het eens zijn over de problematiek van de systeemcrisis, verschilt één component significant, namelijk de rol die wordt toegeschreven aan de vluchtelingen. Vluchtelingen worden door de pro-vluchtelingenkant gezien als de grootste verliezers van de systeemcrisis en van een “vluchtelingen crisis” is volgens hen geen sprake. Kritisch-rechts, daarentegen, ziet vluchtelingen juist als een centrale factor binnen de huidige problematiek: zij beschouwen de systeemcrisis en de vluchtelingen crisis als twee elkaar versterkende noodsituaties. De “crisis” in het woord “vluchtelingen crisis”, wat door kritisch-rechts wél graag wordt gebruikt, valt volgens hen te wijten aan de aantallen, de samenstelling en de meegenomen religie van de vluchtelingen. Op basis van deze religie wordt op zeer essentialistische wijze geoordeeld over het vermeende morele kompas van de vluchtelingen en het veiligheidsrisico dat zij daardoor zouden veroorzaken. Door de Nederlandse en de islamitische normen en waarden te zien als incompatibel vindt er een culturalisering van burgerschap plaats, die dicteert dat (islamitische) vluchtelingen per definitie niet kunnen voldoen aan de criteria die gepaard gaan met Nederlands burgerschap.

Over de manier waarop de situatie moet worden opgelost bestaat daarom veel onenigheid. Hoewel beide partijen het systeem willen veranderen, wil kritisch-rechts de vluchtelingen crisis apart oplossen, terwijl de dit volgens de activistische linkerflank vanzelf zou gebeuren wanneer de systeemcrisis wordt aangepakt. Voor linkse vrijwilligers is het vooral belangrijk dat vluchtelingen op een goede manier worden opgevangen en kunnen integreren. “Het oplossen van de vluchtelingen crisis” op de kritisch-rechtse wijze - door het uitsluiten van vluchtelingen- gaat precies tegen alle normen, waarden en idealen van de pro-vluchtelingenkant in. Andersom heeft kritisch-rechts het idee dat de linkerflank hen hun fundamentele rechten wil ontnemen, om deze vervolgens wel aan de vluchtelingen te kunnen bieden. Hierin valt frustratie over (vermeende) schaarse goederen, zoals sociale huurwoningen en economische steun, op te merken, wat zich in de praktijk uit in een grotere gevoelde etnische competitie en meer aversie tegen minderheden zoals vluchtelingen (Scheepers 2000, 19).

Volgens de *multi-layered* conceptualisering van burgerschap door Nira Yuval-Davis (1999) spelen processen rondom burgerschap zich op verschillende niveaus af. Het Marshalliaanse idee van burgerschap, dat zich slechts tussen burgers en de natie-staat bevindt, is volgens haar te nauw en exclusief. Hierdoor is de behoefte aan een feministische herconceptualisering, die rekening houdt met mondialisering en niet alleen van toepassing is op het westen, gegroeid binnen de academia. Wij vinden *multi-layered citizenship* een waardevolle lens voor onderzoek naar het burgerschap van onze onderzoekspopulaties, aangezien het rekening houdt met de verschillende niveaus en manieren waarop mensen inhoud en betekenis geven aan hun lidmaatschappen aan verschillende gemeenschappen. In een mondialiserende wereld is het zeer zeldzaam om lid te zijn, of je verbonden te voelen, met slechts één gemeenschap. Zelfs wanneer men zich weigert te identificeren met een bepaalde gemeenschap, zoals PEGIDA met de Europese Unie, ontkomt men tot op een zeker hoogte niet aan de aanwezigheid van deze verbondenheid. Evenzo ontkomen mensen die zich niet identificeren als Nederlands burger niet aan bepaalde zaken die gepaard gaan met dit lidmaatschap, zoals het betalen van belasting of leerplicht.

Er bestaat een grote diversiteit in de manier waarop men waarde hecht aan verschillende niveaus van burgerschap. Zoals op verschillende manieren duidelijk werd in deze thesis, wordt burgerschap ingevuld tussen een wisselwerking van *agency* en structuur. Een bezorgde burger, die zich in een lagere socio-economische klasse bevindt (structuur), kan vanuit eenzelfde positie kiezen om voor de PVV of bijvoorbeeld voor de SP te stemmen (*agency*). Men kan nadruk leggen op bepaalde niveaus van burgerschap die stroken met hun normen, waarden en idealen, zoals kritisch-rechts de nadruk legt op nationaal, etnisch en lokaal burgerschap. Vervolgens kan dit kader worden gebruikt om die idealen om te zetten in handelingen. Waar kritisch-rechts weinig waarde hecht aan wereldburgerschap, speelt wereldburgerschap aan de pro-vluchtelingenkant een invloedrijke en betekenisvolle rol. Wereldburgerschap insinueert namelijk een solidariteit tussen verschillende (groepen) mensen en dient voor velen als drijfveer voor sociale actie: vluchtelingen zijn medemensen in nood en moeten daarom geholpen worden, vooral aangezien wij hier in Nederland de middelen voor hebben. Zodoende ontstaat er een coherent raamwerk waarin wereldbeeld, normen en waarden én invulling van burgerschap samenkomen. Het collectieve karakter van burgerschap is een uitstekend beginpunt voor collectieve sociale actie. Frustratie over de kleine opkomst bij demonstraties onder sympathisanten van PEGIDA geeft hier blijk van, omdat zij in termen van nationaal burgerschap “opkomen voor het volk” en zich afvragen waar de rest van de bezorgde burgers blijven.

De manieren waarop beide onderzoeksgroepen hun burgerschap vormgeven zegt veel over deze groepen. De theorie van Yuval-Davis laat het toe om twee schijnbaar totaal verschillende groepen binnen eenzelfde kader te kunnen plaatsen. Op die manier kunnen we ontsnappen aan de politieke discoursen waarin beide zich bevinden en trachten de bewegingen op een neutrale manier te analyseren. Tevens geven de casestudies ons inzicht in de manieren waarop verschillende soorten burgerschap samenhangen met identiteit en in- en uitsluiting. De pro-vluchtelingenkant beroept zich met name op menselijke solidariteit en wereldburgerschap (of burgerschap op cross-staat niveau). Deze conceptie van burgerschap gaat van nature gepaard met inclusief gedachtegoed, aangezien er in de ideale, cosmopolitane wereld geen ander meer bestaat. De menselijke diversiteit wordt binnen dit kader beschouwd als iets heugelijks, in plaats van iets problematisch. Geculturaliseerde criteria voor burgerschap, zoals de afkomst of de religie van een individu, zouden niet uit moeten maken voor de rechten waarvan iemand geniet (Holston & Appadurai 1996, 191). Wereldburgerschap gaat immers hand in hand met de universele rechten van de mens.

Kritisch-rechts maakt juist aanspraak op de niveaus van burgerschap die bestaan bij de gratie van het maken van onderscheid. Hoewel de etnische en nationale niveaus van burgerschap solidariteit bewerkstelligen jegens leden van de gemeenschap (in dit geval een etnische groep of een natie), wordt er vanzelfsprekend een ander gecreëerd. Om hun versies van nationale identiteit en de etnische en nationale niveaus van burgerschap in stand te houden, wordt uitsluiting van de ander als managements-mechanisme ingezet (Holston & Appadurai 1996, 191). Dit proces van *othering* brengt niet per definitie antipathie teweeg, maar kan wel degelijk leiden tot het ontstaan van een voedingsbodem voor angst en discriminatie.

Er is eigenlijk maar één niveau te benoemen waarop beide groepen op een vergelijkbare manier invulling geven aan burgerschap, namelijk op lokaal niveau. Dit is misschien niet erg verrassend, aangezien het gaat om een verbondenheid met de directe omgeving van een individu. Burgerschap op het lokale niveau is concreter en minder *imagined* dan de andere niveaus, omdat het een beter te observeren realiteit betreft: er is voor een individu minder *imagination* nodig om zich deze gemeenschap voor te stellen. De gemeenschappelijkheid tussen een individu en andere leden is niet zo abstract als een menselijke solidariteit, maar komt voort uit het simpele gegeven dat men zich in de buurt van elkaar bevindt, door bijvoorbeeld het zijn van inwoners van eenzelfde stad, voetbalclubgenoten, of gelijkgestemde buurtbewoners die elkaar hebben gevonden door middel van Facebook. De in grotere mate "*imagined-niveaus*" van burgerschap (nationaal,

etnisch, cross-staat of supranationaal) hangen samen met de idealen van de mensen die deze vormen van burgerschap als lens gebruiken om de wereld om zich heen door te bekijken. Uit onze empirische data blijkt dat uit deze idealen in combinatie met de lokale context, en het burgerschap dat hieruit voortkomt, (georganiseerd) engagement kan ontstaan.

Op deze manier kan *multilayered citizenship* gebruikt worden om sociopolitieke bewegingen te analyseren. Het houdt namelijk rekening met mondialisering en de verschillende manieren waarop mensen zich verbonden voelen met verschillende gemeenschappen. De dialoog rondom vluchtelingen is momenteel ver te zoeken. Het zal dan ook bijzonder moeilijk zijn voor- en tegenstanders van de opname van vluchtelingen met elkaar te verenigen, omdat ze ook in het dagelijks leven weinig met elkaar van doen hebben en elkaar vanachter hun schansen wantrouwend en stereotyperend bejegenen. Alleen heldere en vooral toegankelijke informatie zal wellicht wat begrip kunnen kweken, allereerst misschien tussen individuen. Demonisering van beide kanten drijft de partijen echter steeds verder uit elkaar met uiteindelijk méér polarisatie in standpunten en een onveiliger klimaat voor vluchtelingen als gevolg.

Literatuurlijst

- Agar, Michael, en James Macdonald. "Focus Groups in Etnography." *Human Organization* 54 (1995): 78-86.
- Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londen & New York: Verso, 1983.
- Appadurai, A. *Fear of Small Numbers: an Essay on the Geography of Anger*. Durham en London: Duke University Press, 2006.
- Becker, F. en Cuperus, R. "Alarmfase 1! Zonder grondig zelfonderzoek gaat het niet." *Na de dreun* (2002): 82-89.
- Brown, D. "Ethnic Revival: Perspectives on State and Society." *Third World Quarterly* 11 (1989): 1-17.
- Brubaker, R., en F. Cooper. "Beyond Identity." *Theory and Society* 29 (2000): 1-47.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. 2015. "CBS: Ruim 7 duizend asielzoekers en nareizigers geregistreerd in november." CBS, 16 december. Toegang op 12 januari 2016.
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/veiligheid-recht/publicaties/artikelen/archief/2015/ruim-7-duizend-asielzoekers-en-nareizigers-geregistreerd-in-november-2015.htm>
- DeMello, M. *Body Studies: an Introduction*. London & New York: Routledge, 2014.
- Demmers, J., en S. Mehendale. "Neoliberal Xenophobia: the Dutch Case." *Alternatives* 35 (2010): 53-70.
- Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Vijftiende ed. Van Dale Lexicografie BV: Utrecht, 2015.
- Eriksen, T. H. *Globalization: the Key Concepts*. Oxford: Berg Publishers, 2007.
- Eyerman, R. *The Assassination of Theo van Gogh: from Social Drama to Cultural Trauma*. Durham & London: Duke University Press, 2008.
- Ghorashi, H. "Paradoxen van Culturele Erkenning: Management van Diversiteit in Nieuw Nederland." *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (2006): 42-54.

Holston, J., en A. Appadurai. "Cities and Citizenship." *Public Culture* 8 (1996): 187-204.

HOOST. 2016. "HOOST". Toegang op 25 juni 2016

<http://gastvrijooost.amsterdam/huisvesting/>

Isin, E., en B. Turner. "Investigating Citizenship: an Agenda for Citizenship Studies." *Citizenship Studies* 11 (2007): 5-17.

Kabeer, N. *Inclusive Citizenship: Meanings & Expressions*. London & New York: Zed Books, 2005.

Koning, M. de, E. Bartels, en O. Storms. "Schadelijke Traditionele Praktijken en Cultureel Burgerschap: Integratie, Seksualiteit en Gender." *Tijdschrift voor Genderstudies* 14 (2011): 35-51.

Kouwenhoven, A. "Zijn dit terroristen of vluchtelingen?" *NRC Handelsblad*, 7 november 2015.

Lister, R. "Inclusive Citizenship: Realizing the Potential." *Citizenship studies* 11:1 (2007): 49-61

Linklater, A. "Cosmopolitan Citizenship." *Citizenship studies* 2:1 (1998): 23-41.

Mepschen, P., J. Duyvendak, en E. Tonkens. "Sexual Politics, Orientalism and Multicultural Citizenship in the Netherlands." *Sociology* 44 (2010): 962-979.

Mummery, J., en D. Rodan. "Discursive Australia: Refugees, Australianness and the Australian Public Sphere." *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies* 21 (2007): 347-360.

Nanninga, A. en W. Hilderink. "Demonstraties Pegida en Antifa: de provocatie komt van links." *The Post Online*, 6 februari 2016. Toegang op 25 juni 2016.

<http://nieuws.tpo.nl/2016/02/06/demonstraties-pegida-en-antifa-provocatie-komt-links/>

NOS. 2015. "Drie Burgemeesters over Draagvlak voor Vluchtelingen en Democratie." *NOS*, 24 oktober. Toegang op 12 januari 2016. <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2064793-drie-burgemeesters-over-draagvlak-voor-vluchtelingen-en-democratie.html>

- NRC. 2015. "Dit is wat je moet weten om de vluchtelingen crisis te begrijpen." *NRC*, 14 september. Toegang op 19 januari 2016.
<http://www.nrc.nl/nieuws/2015/09/14/dit-is-wat-je-moet-weten-om-de-vluchtelingen-crisis-te-begrijpen>
- Okin, S. *Is Multiculturalism Bad for Women?* New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- Pettigrew, T. "Reactions Toward the New Minorities of Western Europe." *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 77-103.
- Scheepers, P., M. Gijsberts, en M. Coenders. "Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Right for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat." *European Sociological Review* 18 (2002): 17-34.
- Shadid, W. *Het Multiculturalismedebat en de Islam in Nederland: Stigmatisering, Uitsluiting en Retoriek*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, 2009.
- Smith, A. *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991.
- StadsPodiumUtrecht. 2016. "Over Ons." Toegang op 25 juni 2016.
<http://stadspodiumutrecht.nl/over-ons/>
- Tambini, D. "Post-National Citizenship." *Ethnic and Racial Studies* 24 (2001): 195-217.
- Taylor, D., en F. Moghaddam. "Social Identity Theory." In *Theories of Intergroup Relations*, door D. Taylor en F. Moghaddam, 59-84. 1987.
- Thran, M. en L. Boehnke. "The Value-Based Nationalism of Pegida." *Journal for Deradicalization* 15 (2015): 178-209.
- Veer, P. van der. "Pim Fortuyn, Theo van Gogh, and the Politics of Tolerance in the Netherlands." *Public Culture* 18 (2006): 111-124.
- Wijnen, P. van "Stemgedrag en de partij-politieke context." (2000): 167-186. In *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998 : kiezers en de smalle marges van de politiek*, bewerkt door Jacques Thomassen, Kees Aarts en Henk van der Kolk, 167-186. Den Haag, SDU Uitgevers, 2000.
- Yuval-Davis, N. "The Multi-Layered Citizen." *International Feminist Journal of Politics* 1 (1999): 119-136.

Yuval-Davis, N. "Belonging and The Politics of Belonging" *Patterns of Prejudice* 40:3 (2006): 197-214.

Zwart, F. de. "Het Systeem van Etnische Categorieën in Nederland: Onbedoelde Gevolgen van Institutionaliserings." *Migrantenstudies* 27 (2011): 2-21.